

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет економічних наук
Кафедра економічної теорії

Магістерська робота

Освітній ступінь – магістр

на тему: **«ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗИВНОСТІ ЯК ФАКТОРУ
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ»**

Виконала: студентка 2-го року
навчання,
Спеціальності
051 Економіка
Поліщук Оксана Миколаївна

Керівник: Бажал Ю.М.,
доктор економічних наук, професор

Рецензент

Магістерська робота захищена
з оцінкою

Секретар ЕК

« ___ » _____ 2020 р.

Київ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗИВНОСТІ У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	
1.1. Інклюзивне зростання як пріоритетний фактор соціально-економічного розвитку країни	6
1.2. Категорія фінансової інклюзивності	13
1.3. Фінансова включеність як складова інклюзивного зростання економіки	20
РОЗДІЛ 2	
СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗИВНОСТІ В УКРАЇНІ	
2.1. Індикатори доступності на ринку фінансових послуг.....	28
2.2. Розвиток ринку фінансових послуг в Україні та світі.....	33
2.3. Аналіз детермінантів фінансової інклюзивності	38
РОЗДІЛ 3	
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗИВНОСТІ В УКРАЇНІ	
3.1. Стратегія Національного банку України у контексті фінансового включення громадян	47
3.2. Політика підвищення конкурентоспроможності України та інструменти фінансової інклюзивності.....	56
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69

ВСТУП

В сучасних умовах економічного розвитку нагальною проблемою для України є підвищення рівня охоплення базовими фінансовими послугами всіх прошарків населення, а також покращення якості надання послуг та збільшення їх переліку для існуючих споживачів. Поширення фінансової інклюзивності є однією із семи стратегічних цілей Національного банку України.

Концепція інклюзивного сталого зростання означає збільшення ступеня участі усіх прошарків громадян у процесі економічного зростання, а також справедливий розподіл його результатів, забезпечуючи більш високий рівень життя для населення. Однією з ключових позицій даної парадигми є інтеграція більшої частки економічних агентів до фінансової системи через підвищення фінансової прозорості, відкритості і доступності фінансових інститутів з одного боку, та фінансової грамотності населення – з іншого.

Під фінансовим включенням розуміють, що особа володіє рахунком у фінансовій установі, що дозволяє зберігати і позичати гроші, укладати договори страхування або користуватися платіжними послугами. Таким чином, фінансова інклюзивність приводить до економічної вигоди, оскільки відкриває доступ до фінансових інструментів та сприяє фінансовій стабільності. Доступність основних фінансових послуг для споживачів є важливим показником розвиненості фінансового сектору країни.

До головних чинників, які впливають на рівень охоплення населення фінансовими послугами, за методологією Світового банку входить вартість відкриття рахунку; віддаленість фінансових установ; вимоги щодо надання документів та відсутність довіри до банківської системи. Вітчизняні дослідження теж демонструють, що система захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг в Україні не повністю відповідає загальним принципам ОЕРС, тому є причиною недовіри з боку населення до фінансових інститутів, та низького рівня фінансової інклюзивності.

Для досягнення цілей фінансового включення недостатньо відкрити більше банківських рахунків, тому що фінансова інклюзивність також включає у себе охоплення всіх соціальних груп населення, збільшення частки використання банківських послуг, тощо. Сьогодні, повернення довіри українців до банківської системи та заходи, необхідні для забезпечення прозорості діяльності Національного банку є важливими компонентами фінансової інклюзивності. Успішна реалізація цієї політики є фундаментом забезпечення макроекономічної стабілізації в Україні.

Актуальність даної теми підтверджена особливою увагою міжнародних та регіональних організацій та появою нових проектів з вивчення явища фінансової інклюзивності. Особливості визначення економічної сутності фінансової інклюзивності, а також факторів, які на неї впливають, перебувають під пильною увагою багатьох світових та вітчизняних вчених. Особливої уваги заслуговують праці таких дослідників: С. Науменкова, А. Базилюк, В. Галасюк, О. Жулин, Т. Затонацький, О. Акімова, М. Відякін, Д. Яблонівський, С. Кожемякін, О. Пахненко, Л. Дудинець, О. Верней, Б. Луців та ін. Серед зарубіжних авторів це Р. Аллен, Р. Хан, Т. Бек, Д. Шонмейкер, Л. Брікс, К. Елліс, М. Сарма, Т. Ехбек, Т. Овчарек, А. Чідзеро та інші. А також такі організації як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва та розвитку, Базельський комітет з питань банківського нагляду, Альянс із фінансової інклюзивності, Центр із фінансової інклюзивності, Глобальне партнерство за фінансову доступність та інші.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в обґрунтуванні теоретичних засад інклюзивного зростання як пріоритетного фактору соціально-економічного розвитку, аналізі особливостей фінансової інклюзивності українців та шляхів її збільшення, а також визначенні перспектив застосування фінансових інструментів для України.

Відповідно до поставленої мети у роботі було визначено такі завдання:

– визначення важливості фінансової включеності у контексті економічного розвитку;

- здійснення статистичного аналізу фінансової інклюзивності населення України у порівнянні зі світовими показниками;
- визначення ключових проблемних факторів вітчизняного ринку фінансових послуг;
- проаналізувати цілі та активність Нацбанку України як головного регулятора фінансового ринку.
- вивчення перспективи їх розширення інструментів ринку фінансових послуг для забезпечення глибшої інтеграції українців до фінансової системи.

Об'єктом цього дослідження є включеність населення України у систему фінансових послуг, а також її вплив на економічний розвиток країни.

Предметом дослідження виступають методичні й теоретичні основи роботи ринку фінансових, а також практика запровадження й функціонування політики підвищення фінансової інклюзивності населення на рівні країни.

Методика дослідження основана на комплексному підході як до еволюційного (історичного), так і до загальнотеоретичного вивчення характеристик фінансової інклюзії як частини ендогенного зростання, в тому числі в Україні, їх економічна сутність та вплив на економічне зростання. При вивченні сучасного стану фінансової включеності в Україні застосовувалися методи аналізу і синтезу, визначення конкретного і абстрактного, встановлення порівняльних характеристик та узагальнення, а також діалектичний, логічний та графічний методи.

Інформаційною основою дослідження є підручники та посібники, наукові статті міжнародних та вітчизняних вчених, звіти міжнародних організацій, що вимірюють умови доступу до фінансового ринку в Україні та світі, офіційні статистичні матеріали Світового банку, аналітичні звіти Національного банку України. У роботі також були опрацьовані різноманітні інформаційні джерела світових фінансових організацій через мережу Інтернет, дослідження економістів, де була охарактеризована фінансова інклюзія та оцінений через неї економічний розвиток країни.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗИВНОСТІ У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

1.1. Інклюзивне зростання як пріоритетний фактор соціально-економічного розвитку країни

Модель економічного зростання для всіх, або інклюзивного зростання, в даний час є однією з найбільш модних концепцій сучасних соціально-економічних теорій. Створення і розвиток цієї концепції відбувся відносно недавно, на початку XXI століття. Істотно інтенсифікувалися дискусії про інклюзивне зростання після фінансової кризи 2008 року, яка продемонструвала вичерпання ряду традиційних можливостей для соціально-економічного розвитку.

Перша спроба дати визначення поняттю інклюзивного зростання була зроблена Світовим банком. В рамках даного підходу акцент був зроблений на подолання бідності і безробіття. Однак поряд з цими аспектами в концепції інклюзивного зростання враховують також рівність доступу, рівність можливостей і можливість захисту від провалів ринку і провалів держави. Швидке і стійке скорочення масштабів убогості вимагає такої моделі економічного зростання, яка дозволяє всім людям робити свій вклад і вигравати від економічного зростання.

Швидкі темпи зростання, безумовно, необхідні для істотного скорочення масштабів бідності. Однак для того, щоб це зростання було стійким в довгостроковій перспективі, воно повинно відбуватись у різних секторах і охоплювати значну частину робочої сили країни. [41, с. 37]

Інклюзивність є невід'ємним елементом будь-якої успішної стратегії зростання. Систематична нерівність можливостей в рамках даної концепції є «токсичною» для економічного зростання, оскільки вона призведе до уповільнення

процесу через політичні канали або інші конфлікти. Тут варто підкреслити ідею рівності можливостей з погляду доступу до ринків, ресурсів і об'єктивного нормативного середовища для як підприємств, так і для приватних осіб.

Концепція інклюзивного зростання вимагає довгострокової перспективи, оскільки основна увага приділяється продуктивній зайнятості, а не перерозподілу прямого доходу як способу збільшення доходів для виключених груп. У короткостроковій перспективі уряди могли б використовувати схеми розподілу доходів, спрямовані на прискорення зростання, щоб пом'якшити негативні наслідки для бідних верств населення. Однак такі схеми не варто розглядати для довгострокової перспективи, тому що вони можуть накладати значний тягар на вже розтягнуті бюджети, особливо у бідних країнах. Крім цього, теоретично неможливо скоротити бідність шляхом перерозподілу в країнах, де середній дохід сягає нижче рівня 700 доларів США на рік.

Іншими словами, концепція інклюзивного зростання передбачає в першу чергу тезу «дати вудку», тоді як теза «нагодувати рибою» залишається як короткостроковий інструмент, який можна застосовувати лише за виняткових кризових умов. Визначення інклюзивного зростання відповідає саме абсолютному визначенню зростання для бідних верств населення, але не відносному. Згідно абсолютному визначенню, зростання вважається в інтересах бідних, поки бідні люди користуються зростанням в абсолютному вираженні. І навпаки, у відносному визначенні зростання вважається зростанням в інтересах бідних тоді і тільки тоді, коли доходи бідних людей ростуть швидше, ніж доходи населення в цілому, тобто в тому випадку, коли знижується нерівність.

Однак, хоча абсолютне зростання в інтересах бідних може бути результатом перерозподілу прямих доходів, для того, щоб зростання було всеосяжним, повинна бути поліпшена продуктивність і створені нові можливості для працевлаштування.

Дещо спрощуючи, можна сказати, що інклюзивне зростання – це збільшення розміру економіки, а не перерозподілу ресурсів. Або, іншими словами, інклюзивне (всеохоплююче) зростання – це збільшення темпів зростання і розміру економіки,

а також вирівнювання підґрунтя для інвестицій і збільшення продуктивних можливостей для зайнятості.

Розглянемо підходи різноманітних міжнародних організацій, таких як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та Організація економічного співробітництва та розвитку, а також окремих фахівців до визначення та оцінки інклюзивного зростання

Фахівці Міжнародного валютного фонду (МВФ) зосередилися на проблемах оцінки і вимірювання інклюзивності економічного зростання, а також на оцінках впливу інклюзивного економічного зростання на скорочення бідності. Їх підхід відповідає абсолютному визначенню зростання в інтересах бідних, але виходить за рамки простої уваги до питань розподілу. Методологія МВФ безпосередньо пов'язує мікро- і макропоказники розмірів нерівності і зростання, щоб відобразити як темпи, так і розподіл зростання доходів. [54, с. 16]

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) визначає інклюзивне зростання більш гладко і одночасно більш узагальнено. Інклюзивне зростання – це економічне зростання, плоди якого справедливо розподіляються у всьому суспільстві, і яке створює рівні можливості для всіх. [50, с. 2]

В даному визначенні необхідно відзначити кілька суттєвих аспектів.

По-перше, на відміну від підходу Світового банку, основний акцент робиться не на більш активне зростання доходів найбідніших домогосподарств, а на більш справедливий розподіл національного доходу, в тому числі його приросту.

По-друге, особливо виділяється створення можливостей для всіх, при цьому не уточняється, які саме можливості, і тим самим йдеться про фактично всі можливості, які повинні бути створені для всіх.

На наш погляд, в такому підході до визначення інклюзивності міститься додаткове раціональне зерно. Адже в рамках такого підходу охоплюється найважливіший аспект забезпечення довгострокового стійкого зростання – створення можливостей по залученню в процес виробництва, в тому числі фінансових ресурсів, які раніше не були залучені в фінансовий оборот, і перш за все – ресурсів домогосподарств. Крім того, в рамках даного підходу охоплюється і

створення можливостей по залученню всіх інших ресурсів, які раніше не залучалися до процесу виробництва, наприклад, земельних ділянок, які можуть використовуватися різноманітними способами – для побудови виробничих або соціальних об'єктів, для формування заставної маси і т. д.

Мак-Кінлі докладно описує два аспекти інклюзивної зростання:

- досягнення стійкого зростання, яке буде створювати і розширювати економічні можливості;
- забезпечити більш широкий доступ до цих можливостей з тим, щоб члени суспільства могли брати участь і отримувати вигоду від зростання. [48, с. 1]

Рауніяр і Канбур відзначають, що, хоча немає узгодженого і загального визначення інклюзивного зростання або всеосяжного розвитку, термін розуміють як «зростання в поєднанні з рівними можливостями» і складається з економічних, соціальних та інституціональних аспектів. Вони забезпечують додаткову специфікацію при розрізненні інклюзивного зростання і інклюзивного розвитку: «Інклюзивний зростання – це те, що супроводжується меншою нерівністю доходів, так що приріст доходу непропорційно зростає для осіб з більш низькими доходами». Тоді як «інклюзивний розвиток відноситься до поліпшення розподілу добробуту, але не конкретно доходів, одночасно з покращенням здобутків у середньому». [57, с. 3]

Алі і Сон вважають зростання інклюзивним, якщо воно збільшить функцію соціальних можливостей, яке залежить від двох чинників:

- середніх можливостей, доступних для населення;
- як саме ці соціальні можливості розподіляються серед населення. [29, с. 12]

Як можна помітити, у підходах Світового банку і ОЕСР до визначення інклюзивного зростання неодноразово підкреслювався зв'язок інклюзивного зростання разом із стійким зростанням. Більше того, досить чітко визначалося, що

забезпечення інклюзивності економічного зростання є передумовою для досягнення стійкого зростання і сталого розвитку.

ОЕСР також розробила критерії із 24 індикаторів інклюзивного зростання, щоб відстежувати прогрес з плином часу за ключовими результатами і стимулами інклюзивного зростання.

Політика дій ОЕСР по досягненню інклюзивного зростання скомпонована за трьома основними напрямками, що зображені на рис 1.1.

Рис. 1.1. Основні напрямки політики ОЕСР по інклюзивному зростанню

Дж ерело: складено авт ором за даними [50]

Отже, у рамках інклюзивного зростання основну увагу Організація приділяє:

- інвестиціям в людей і місця, які залишилися поза процесом розвитку;
- підтримці динаміки до відкритості ринків праці та бізнесу загалом;
- відновленні довіри до ефективних урядів, які враховують зворотній зв'язок у своїй роботі. [50, с. 3]

Модель інклюзивного зростання за своїми характеристиками є міждисциплінарною концепцією, в рамках якої переплетені елементи економіки, соціології, та інших соціальних наук (включаючи науки, які вивчають соціальну поведінку), демографії, політичних наук. З розвитком міждисциплінарного підходу таких концепцій стає все більше.

Перш за все, слід зазначити, що концепція інклюзивного зростання близька до концепції сталого розвитку. На нашу думку, ще однією міждисциплінарною концепцією, яку слід визнати досить близькою до концепції інклюзивного зростання, є модель соціальних порядків, або концепція режимів доступу,

включаючи актуальну проблему для сучасних країн, що розвиваються, концепцію «порядків обмеженого доступу».

Модель інклюзивного зростання і концепція режимів доступу мають досить багато спільного – як у постановці цілей, так і в підходах до аналізу та у виробленні пропозицій для державної політики. Підхід Норта-Уолліса-Вейнгаста передбачає, що кінцевою метою трансформації режимів доступу має стати поступовий (у міру дозрівання передумов) перехід від системи обмеженого доступу до системи відкритого вільного доступу. Опис цільового об'єкта у порівнюваних концепціях (відповідно, «економіка для всіх» і «відкритий доступ») також збігається. Відповідно до позиції Норта-Уолліса-Вейнгаста, «Порядки відкритого доступу підкріплюють ці переконання за допомогою ряду громадських благ і послуг, які відкривають нові можливості для значної частини населення (сюди відносяться освіта, доступ до судів і створення інфраструктури), а також сприяють розподілу переваг економічного зростання і зниження ризиків участі в ринковій діяльності для окремих осіб (за допомогою програм соціального страхування)». [35, с. 214]

Ця ж позиція, переформульована з використанням термінології концепції інклюзивного зростання, буде фактично повністю відповідати даній концепції. Розглядаючи причини для формування режиму відкритого доступу, Норт, Уолліс і Вейнгаст визнають інклюзію, у тому числі фінансову, фундаментальним фактором для формування режиму відкритого доступу. З економічного боку надання доступу до організаційних форм, забезпечення можливостей участі в кредиті і товарних ринках, а також розширення прав індивідів виходити на будь-які ринки, якщо вони відчують, що здатні на них конкурувати, має фундаментальне значення для відкриття доступу. [35, с. 256]

Перехід до інклюзивного зростання, так само як і концепція Норта-Уолліса-Вейнгаста, в якості кінцевої мети розглядає питання про перехід від економіки зростання для еліт до економіки зростання для всіх. Інша інтерпретація концепції режимів доступу разом з тим, вказує і на деякі відмінності порівнюваних концепцій: концепція режимів доступу більший акцент робить на політичні

інститути, тоді як концепція інклюзивного зростання – перш за все економічна, або соціально-економічна, концепція. [4]

Перехід до інклюзивного зростання також аналогічний переходу від кронічного капіталізму (crony capitalism, тобто капіталізму, заснованого на зв'язках) до відновлення ринків, який був докладно описаний в роботі Р. Раджана. Даний перехід також характеризується розширенням кількості економічних агентів, залучених до процесу інвестування та, відповідно, заінтересованих у стабілізації процесу розвитку, в тому числі політичному. [55, с. 21]

Слід припустити, що всі розглянуті нами концепції описують один і той самий процес переходу до більш досконалих форм організації економіки й суспільства. Однак існують певні відмінності: концепція режимів доступу описує переважно багатівіковий рух, тоді як інші теорії – зміни в рамках набагато більш короткого проміжку часу. Схематично, зв'язок та відмінні риси між цими концепціями відображено на рис 1.2.

Рис. 1.2. Порівняння концепції режимів доступу й інклюзивного зростання

Джерело: складено автором за даними [4,35]

У переході до нових соціально-економічних відносин, що трапився в другій половині 20 століття, розглядаються концепції, що використовують інклюзію в якості одного з базових пунктів в теоретичному обґрунтуванні свого підходу. Для всіх них це перехід у новий стан. У той же час, можливо, що дані теорії розходяться в описі того стану (включаючи часові межі і періодизацію підетапів переходу), з якого даний перехід здійснюється.

Таким чином, цілком імовірно, що в найближчі роки будуть зроблені спроби синтезу таких схожих теоретичних концепцій переходу до нового етапу розвитку соціально-економічних і політичних інститутів суспільства. У цьому сенсі появу концепції інклюзивного зростання і її опору на концепцію фінансової інклюзії можна розглядати як перехідний етап на шляху формування синтетичних теоретичних концепцій.

1.2. Категорія фінансової інклюзивності

Процес фінансової інклюзивності продовжує привертати увагу вчених і політиків протягом останніх десяти років. З огляду на те, що мільйони людей не мають доступу до фінансових послуг, у всьому світі існує потенційна втрата вкладів або заощаджень, втрата коштів і втрата потенціалу економіки для підвищення рівня добробуту і якості життя. [42, с. 113]

Доступ до фінансових послуг визнається як здатність стимулювати процес кредитування і накопичення капіталу, тим самим підвищуючи рівень інвестиційної та економічної активності. На думку В. Джека і Т. Сурі, доступ до фінансових послуг є важливим інструментом політики, використовуваним для стимулювання економічного зростання. [43]

Фінансова інклюзивність є основою як для низькооплачуваної категорії населення, так і для громадян з високими доходами, які повинні бути інтегровані у фінансову систему. Дослідження показують, що коли люди є учасниками фінансової системи, вони здатні краще управляти ризиками, починати власну справу або інвестувати в бізнес, а також фінансувати великі витрати, такі як освіта або поліпшення житлових умов. [36, с. 145]

Категорія фінансової інклюзивності, яка раніше спрощено визначалася, як частка населення і фірм, що використовують фінансові інструменти, останнім часом було істотно уточнена. Спроби дати визначення фінансової інклюзивності в англомовній літературі спостерігаються приблизно з 2008 року. Найважливішою

особливістю цих спроб була необхідність відокремити це поняття від близького поняття «фінансова доступність», вже впровадженого в ужиток експертами Світового банку.

Одна з перших спроб розмежування цих двох понять була зроблена М. Сарма при розрахунку показників Індексу фінансової інклюзивності для 54 країн. Даний розрахунок передбачав використання трьох основних аспектів: доступності (в частині зручності доступу до фінансових послуг), наявності (в частині наявності відповідних фінансових послуг) та інтенсивності використання банківських послуг. [59]

Підхід М. Сарма узагальнено у таблиці 2.1.

Таблиця 1.1

Характеристика показників фінансової інклюзивності за М. Сарма

Компоненти	Пояснення	Як вимірюється
Доступ (accessibility)	Зручність доступу до фінансових послуг	Показник проникнення банківської системи (кількість банківських акредитивів на 1000 людей населення)
Наявність (availability)	Наявність відповідних фінансових послуг	Кількість філій банків і банкоматів на 100 тисяч людей населення
Інтенсивність	Інтенсивність використання фінансових послуг	Сукупний обсяг кредитів і депозитів у відношенні до ВВП

Джерело: складено автором за даними [59]

Доступність в частині зручності доступу до фінансових послуг (accessibility) була виміряна через показник проникнення банківської системи, в якості якого був використаний показник кількості банківських акредитивів на 1000 людей населення. Доступність в частині наявності відповідних фінансових послуг (availability) вимірювалася кількістю філій банків і кількістю банкоматів на 100

тисяч людей населення. Показник для вимірювання інтенсивності використання банківських послуг – сукупний обсяг кредитів і депозитів по відношенню до ВВП.

Таким чином, в даній роботі було запропоновано наступне співвідношення понять фінансової інклюзивності та фінансової доступності: фінансова інклюзивність враховує фактори доступності в частині зручності доступу до фінансових послуг (accessibility), доступності в частині наявності відповідних фінансових послуг (availability) і фактичної інтенсивності використання фінансових послуг.

В роботі інших авторів був запропонований такий підхід, що також передбачав відділення поняття фінансової інклюзивності від поняття фінансової доступності [34]. На їхню думку, інклюзивність фокусується на використанні приватними особами і фірмами фінансових послуг, яке виникає при чотирьох умовах: фінансова доступність, фінансової грамотність, що розглядається як освіченість (literacy), наявність фінансових можливостей, і наявність ефективної держави, що забезпечує належні стимули звернення до офіційних фінансових послуг замість тіньових. Автори підкреслюють, що фінансова інклюзивність визначається як інтенсивність використання фінансових інструментів приватними особами та організаціями. Доступність фінансів не розглядається як інклюзивність, оскільки доступ до фінансів ще не означає їх використання.

На жаль, в сучасній економічній літературі поняття фінансової інклюзивності зустрічається вкрай рідко, оскільки дана тема все ще не стала предметом аналізу вітчизняних та зарубіжних економістів. При цьому розуміння, про що саме йде мова, серйозно ускладнюється тим фактом, що англomовний термін inclusion досить активно використовується при утворенні україномовних термінів в області соціально-економічних і в цілому гуманітарних дисциплін.

Найбільш активно використовується термін в даній області – інклюзивна освіта, що має на увазі спільне навчання дітей з особливими потребами разом з дітьми, які не мають таких потреб. Крім того, в рамках неінституціоналізму активно використовується поняття інклюзивних інститутів, під якими розуміють

інститути, «що стимулюють участь великих груп населення в економічній активності». [1]

На наш погляд, саме до цього поняття найближче поняття фінансової інклюзивності – участь великої кількості економічних агентів у фінансовій активності. В україномовній літературі складається традиція використовувати англomовну кальку терміну «inclusion» – інклюзія, що, на наш погляд, не завжди зручно для розуміння сенсу цього явища. Особливістю перекладу на українську мову є варіація україномовних термінів, що є похідними прикметника, що супроводжує слово «inclusion». Так, наприклад, термін «social inclusion» перекладається як соціальна інтеграція, тоді як найбільш часто використовуваний переклад слова «inclusion» без прикметників саме «включення». На наш погляд, найбільш точний смисловий переклад словосполучення «financial inclusion» – «залучення в фінансові операції».

Іншими словами, при наявності прикметника «financial» іменник «inclusion» має перекладатися як «залучення». Утім, «включення до фінансових операцій» також цілком можна застосувати. Саме так ми і визначаємо фінансову інклюзивність в даному дослідженні: фінансова інклюзивність – це залучення економічних агентів (насамперед, домогосподарств і фірм) у фінансові операції.

Відповідно, зростання фінансової інклюзивності означає збільшення ступеня залученості економічних агентів у фінансові операції. У тому випадку, коли мова йде про конкретний вид економічних агентів, що залучаються у фінансові операції, термін «фінансова інклюзивність» застосовують стосовно окремого виду економічних агентів, наприклад, фінансова інклюзивність домогосподарств.

Зі змістового погляду фінансова інклюзивність – це поняття, що відображає залучення того чи іншого економічного агента, або тієї чи іншої групи економічних агентів у функціонуючий механізм фінансового сектора, чи фінансової системи. Фінансова інклюзивність, будучи одним з екзогенних факторів, тісно пов'язана з інклюзивним економічним зростанням, і тому, на наш погляд, формування умов для фінансової інклюзивності є важливою умовою для формування моделі інклюзивного економічного зростання («економічного зростання для всіх»).

Підвищений інтерес до проблеми фінансової інклюзивності пояснюється кращим розумінням важливості даного питання для соціально-економічного розвитку. Останні дослідження показали, що збільшення доступності і використання фінансовими послугами відіграє важливу роль в економічному процвітанні, сталому розвитку і скороченні бідності.

Актуальність питання інклюзивності підтримується значною диспропорцією в її показниках: майже половина всього дорослого населення в світі – а це понад 2,5 млрд. людей – не мають відкритого рахунку в офіційній фінансовій установі. Деякі причини такого низького залучення до послуг фінансових інститутів можуть існувати через низький попит, але такі бар'єри, як витрати на проведення операцій, віддаленість точок обслуговування і значний обсяг необхідних документів займають ключове місце серед причин такої диспропорції.

Доступ до фінансів є одним з найбільш значних обмежень для ведення малого бізнесу, навіть в розвинених країнах. Більше третини малих підприємств в країнах, що розвиваються, і 16% у розвинених країнах відзначають фінансові обмеження як значну проблему. Близько 25% великих компаній у розвинених країнах страждають від браку кредитування. [56, с. 11]

У роботі Аллена були представлені результати емпіричного дослідження, в основі якого лежали дані для 123 країн і понад 124 тис. чоловік. Автори поставили за мету зрозуміти, які чинники корелюють з використанням рахунків у фінансових інститутах і яка політика особливо ефективна щодо тих, хто не включений у фінансові операції. Автори прийшли до висновку, що більш активне фінансове включення (більш висока ступінь фінансової залученості) пов'язане з поліпшенням сприятливих умов для доступу до фінансових послуг, зокрема, зниження банківських витрат і наближення до відділень банків (або інших фінансових інститутів). Для фінансової інклюзивності також мають значення високий рівень захисту прав клієнтів фінансових організацій і політична стабільність. [30]

На базовому рівні формальне фінансове включення починається з наявності депозитного або операційного рахунку в банку або іншій фінансовій установі або через постачальника послуг мобільних грошей. Рахунок може бути використаний

для здійснення та отримання платежів, а також для зберігання або економії коштів. Фінансова інклюзивність також передбачає доступ до відповідних кредитів від офіційних фінансових установ, а також використання страхових продуктів, які дозволяють людям краще управляти фінансовими ризиками, наприклад, стихійного лиха чи збитків від неврожаю.

Зобразимо різні рівні залучення того чи іншого економічного агента, або групи агентів, у функціонуючий механізм фінансової системи (тобто категорії фінансової інклюзивності) на рис 1.3.

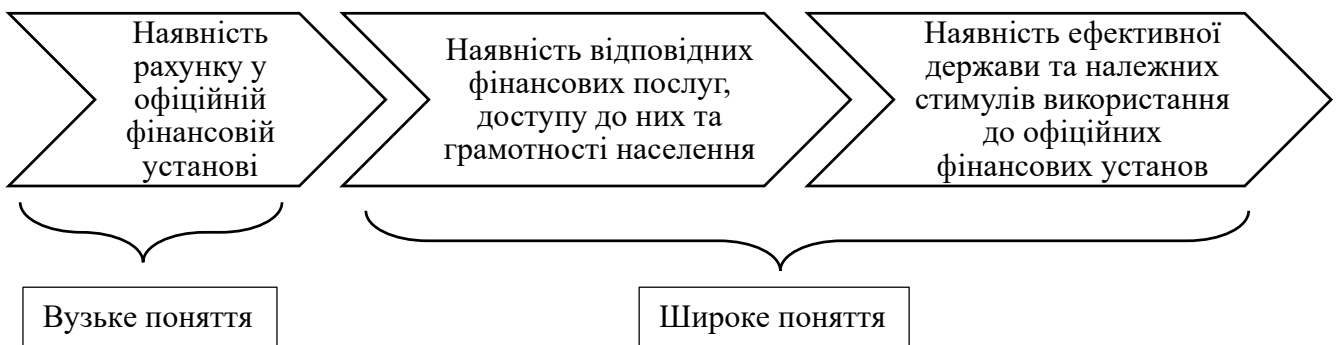

Рис. 1.3. Рівні поняття фінансової інклюзивності

Джерело: складено автором за даними [12,34,36,59]

Емпіричні дані показують, що фінансова інклюзивність дозволяє людям здійснювати багато повсякденних фінансових операції більш ефективно і безпечно. Використання офіційної фінансової системи також розширює їх інвестиційні і фінансові можливості по управлінню ризиками. Це особливо актуально для людей, що живуть у найбільш бідніших регіонах.

Однак не всі фінансові продукти однаково ефективні для досягнення таких цілей в області розвитку, як скорочення масштабів бідності та нерівності. Поточні дані свідчать про те, що найбільший вплив надають цифрові платежі, а також ощадні рахунки – за умови, що останні є недорогими і служать конкретній меті.

Значна частина свідчень про зв'язок між фінансовою інклюзивністю і інклюзивним зростанням існує на індивідуальному мікрорівні, хоча взаємозв'язок між фінансовою інклюзивністю, нерівністю і макроекономічним зростанням не цілком зрозуміла. За останні декілька років кількість літератури, присвяченої оцінці впливу фінансової відкритості, значно зросла. Однак дослідження з питання

про вплив різних аспектів фінансової інклюзії на економічний розвиток здебільшого тільки починаються.

Велика частина уваги і досліджень в галузі фінансів домашніх господарств і економічного розвитку в останні два десятиліття була присвячена впливу мікрокредитування. Однак аналізуючи вплив мікрокредитування на процес розвитку, є все більше свідчень про його неоднозначний вплив на людей з низькими доходами [33]. Отже, в останні роки фокус досліджень змістився в бік володіння рахунками, а також надання ощадних і платіжних послуг. Крім того, все більше уваги приділяється страхуванню, особливо сільськогосподарському.

Необхідні додаткові дослідження для розуміння того, чому фінансова інклюзивність може мати позитивний вплив для тих чи інших обставин. Технічний прогрес дозволив по-новому організувати надання фінансових послуг та буде і надалі сприяти зміні порядку їх надання. По мірі зміни фінансових послуг може змінюватися і їх потенційний зв'язок з економічним розвитком.

Таким чином, фінансова інклюзивність включає зусилля, спрямовані на те, щоб зробити фінансові продукти і послуги доступними для всіх фізичних і юридичних осіб, незалежно від їх доходів чи розмірів компанії. Фінансова інклюзивність спрямована на усунення бар'єрів, які не дозволяють людям брати участь у фінансовому секторі та використовувати ці послуги для поліпшення свого життя. Це також називають інклюзивним фінансуванням.

Фінансова інклюзивність полегшує повсякденне життя і допомагає сім'ям та підприємствам планувати все від довгострокових цілей до непередбачених надзвичайних ситуацій. Більше того, як власники рахунків, люди з більшою ймовірністю будуть використовувати інші фінансові послуги, такі як заощадження, кредит і страхування, починати і розширювати бізнес, інвестувати в освіту чи охорону здоров'я, управляти ризиками і переносити фінансові потрясіння, покращити якість свого життя.

Хоча бар'єри на шляху до фінансової інтеграції вже давно є проблемою, в даний час цілий ряд сил, що допомагають розширити доступ до тих видів фінансових послуг, які споживачі сприймають як належне. Зі свого боку, фінансова

індустрія постійно займається винаходом нових способів надання послуг і створення продуктів для населення, і часто отримує прибуток у цьому процесі. Наприклад, все більш широке використання фінансових технологій дозволило створити інноваційні інструменти для вирішення проблеми недоступності фінансових послуг і розробити нові способи для окремих осіб і організацій отримати необхідні їм послуги.

1.3. Фінансова включеність як складова інклюзивного зростання економіки

Витоки сучасного підходу до фінансового включення можна простежити в Ініціативі Організації Об'єднаних Націй, в якій широко описані основні цілі фінансової інклюзивності як доступу до цілого ряду фінансових послуг, включаючи заощадження, кредит, страхування, грошові перекази та інші банківські платіжні послуги для всіх домогосподарств та підприємств за розумною вартістю. [16]

Спеціальна група з питань доступу до фінансових послуг [58] заклала широкі політичні принципи розширення доступу до фінансових послуг, включаючи інституційні механізми, з особливим акцентом на необхідності забезпечення збору даних, моніторингу та оцінці. На саміті G20 у Торонто у червні 2010 року було окреслено це як "Принципи інноваційного фінансового включення", який слугує керівництвом для політики та регуляторних підходів, спрямованих на сприяння безпечному та надійному прийняттю інноваційних, адекватних, недорогих моделей надання фінансових послуг, що допомагають забезпечити умови для справедливої конкуренції та стимулів для різних банків, небанківських суб'єктів, які беруть участь у постачанні повного спектру доступних та якісних фінансових послуг.

Світова фінансова криза спричинила потребу у фінансовому включенні в усьому світі, оскільки вважається, що поширеність фінансового виключення була одним із факторів, що спричинили фінансову кризу. Важливо зазначити, що визначальні принципи фінансового включення, його охоплення, роль та

відповідальність установ, а також вимог до моніторингу змінюються протягом багатьох років.

Зараз декілька країн по всьому світу розглядають фінансове включення як засіб для досягнення фінансової політики всебічного зростання, в якому кожен громадянин країни може використовувати його як фінансовий ресурс, який вони можуть використовувати для покращення свого майбутнього фінансового стану та одночасно сприяти прогресу нації.

Розглянемо для прикладу концепцію стійких фінансів, яка багато в чому аналогічна фінансовій включеності. Зокрема тому, що фінансова інклюзивність є одним із важливих соціально-економічних компонентів переходу до стійких фінансів. Такі концепції націлені на активізацію все більш широких кіл економічних суб'єктів. На рис 1.4. схематично зображено концепцію стійких фінансів.

Рис. 1.4. Елементи стійких фінансів

Джерело: складено автором за даними [60]

Бачимо, що концепція стійких фінансів включає три аспекти: економічний, соціальний і екологічний. Це процес врахування даних аспектів при прийнятті інвестиційних рішень у довгострокові та стійкі види діяльності. Як бар'єри для стійкості фінансової системи автори цієї концепції розглядають: зміну клімату,

вичерпання природних ресурсів і зникнення біологічних видів – з екологічної сторони; бідність, голод і хвороби з соціально-економічної сторони. [60, с. 5]

Деякі дослідники передбачають, що у довгостроковій перспективі екологічні та соціальні фактори будуть відображатися на підприємствах як матеріально (податок на шкідливі викиди), так і нематеріально (репутація компанії). Тому їх включення в процес прийняття рішень знижує ризик негативних наслідків. На останньому етапі переходу до моделі стійких фінансів компанії будуть підвищувати значимість соціальних і екологічних цілей. Тому цей етап характеризується переходом від ризику до можливостей, тобто компанії та інвестори змінюють підхід «не інвестувати у шкідливі виробництва» на «інвестувати у корисні виробництва». [60, с. 5]

Мабуть, в цілому перехід до стійких фінансів, наслідком якого стане трансформація ризику в можливості, а також перетворення в заінтересованих сторін більшості економічних агентів, слід розглядати як інновацію, яка не меншою мірою вплине на мобільність капіталу і зниження транзакційних витрат, ніж попередні інновації. У рамках даної інновації зростання мобільності капіталу буде досягнуто за рахунок залучення в фінансовий оборот коштів все нових і нових вкладників, а також нових і нових реципієнтів інвестицій, тобто за рахунок зростання фінансової включеності. Слід звернути особливу увагу на той факт, що концепція стійких фінансів фактично ставить питання про зміну поняття вартості, за рахунок врахування у вартості зовнішніх ефектів (екстерналій), або оцінок свого внеску у досягнення цілей сталого розвитку ООН. [61, с. 5]

Крім того, дана концепція спростовує, по-перше, гіпотезу ефективних ринків, пропонуючи замінити її гіпотезою адаптивних ринків (*adaptive markets*), і по-друге, засновану на портфельній теорії Марковітца модель оцінки капітальних активів (*The capital asset pricing model, CAPM*), замінивши її концепцією довгострокового створення вартості (*long-term value creation*), заснованої на новому розумінні вартості. [61, с. 5]

Гіпотеза адаптивних ринків, всупереч неокласичному уявленню про те, що люди максимізують очікувану корисність і мають розумні очікування, стверджує,

на думку її прихильників, що набагато ближчою до реальності є те, що ступінь ринкової ефективності залежить від еволюційної моделі адаптації людей до змінного середовища. Ціни відображають стільки інформації, скільки диктується поєднанням умов навколишнього середовища, кількості і характеру окремих груп учасників ринку, кожен з яких веде себе звичайним (нераціональним) чином.

Фінансова включеність націлена на підвищення стійкості, тобто на досягнення цілей концепції сталого розвитку в цілому. Разом з тим вже сформувався набір критеріїв сталого розвитку з погляду корпоративного управління, соціального розвитку та охорони навколишнього середовища, або принципів ESG (environmental, social and governance) розвитку.

Консенсус у світовій економічній літературі не ставить під сумнів позитивний вплив фінансової включеності на економічне зростання. Більш того, в сучасній економічній системі фінансова включеність, за рядом досліджень, виявляється найбільш значущим фактором економічного зростання, особливо, якщо врахувати, що в більшості країн з розвиненими фінансовими ринками подальше нарощування глибини веде, з великою ймовірністю, до зниження темпів економічного зростання.

Так, за даними Світового банку, найбільш значущими, з погляду мультиплікаторів економічного зростання, виявилися два показника: ефективність фінансового ринку й інклюзія малих за розміром компаній. Результати дослідження Світового Банку ілюструють, що змінні фінансової включеності значно корелюють з ростом, а коефіцієнти при змінних фінансової включеності статистично значущі. [38, с. 187]

З огляду на те, що між зростанням і стабільністю існує постійний компроміс, варто припустити, що той параметр, який позитивно впливає на економічне зростання, з теоретичного погляду повинен з великою ймовірністю негативно впливати на стабільність. Говорячи про теоретичний бік, в цьому випадку ми не тільки спираємося на дослідження Світового банку, які підтвердили альтернативність зростання і стабільності, а й про ряд теоретичних робіт, зроблених у рамках інших напрямків економічної думки.

Розглянемо ще декілька концепцій які розглядають зниження стабільності внаслідок зростання фінансової інклюзивності або інші негативні наслідки від надмірної включеності економічних агентів у фінансові послуги. Зокрема йдеться про моделі галасливих раціональних очікувань на фінансовому ринку Гроссмана-Стігліца та Пересса-Шмідта, та концепцію Х. Мінскі щодо фундаментальної нестабільності економіки внаслідок зростання фінансової включеності фірм.

У зв'язку з цим в першу чергу слід відзначити праці Х. Мінскі, в яких вчений описував ті ризики, які виникають у зв'язку з ростом фінансової включеності, домогосподарств і фірм. Розглядаючи процеси зміни структури джерел фінансування основного капіталу в американських корпораціях за рахунок збільшення частки зовнішнього фінансування (тобто не за рахунок джерел самої корпорації, а за рахунок звернення до можливостей фінансових ринків, в першу чергу, боргових), він зробив такий висновок: «в міру того, як інвестиційний бум, який базується на зовнішньому фінансуванні, набирає хід, економіка стає помітно більш крихкою». Фактично в даному випадку описано підвищення фінансової включеності фірм, що виходять на фінансовий ринок за зовнішнім фінансуванням. [49, с. 38]

Отже, згідно теорії Х. Мінскі, зростання фінансової включеності фірм створює фундаментальну крихкість, або нестабільність, економіки. Важливим елементом гіпотези фінансової нестабільності Х.Мінскі став аналіз ролі фінансових інновацій у формуванні фундаментальної нестабільності капіталістичної економіки. Оцінюючи фінансові інновації другої половини ХХ століття як інструменти розширення джерел фінансування (деPOSITNІ сертифікати, єврооблігації, іпотечні інвестиційні трасти і т.д.), він побачив загрозу економічній і фінансовій стабільності в неконтрольованому збільшенні їх використання. [49, с. 16]

Виділяючи різні режими фінансування, як-от режим спекулятивного фінансування і режим Понці-фінансування, Мінскі визначив передумови виникнення ситуацій фундаментальної нестабільності. На основі цих методологічних інструментів було згодом сформульовано теоретичне пояснення

кризи 2007 року в США, тобто було передбачено швидке і широке поширення сек'юритизації іпотечних кредитів, яке в 2007 році привело до обвалу ринку. [2, с. 13]

З огляду на те, що іпотечна криза стала результатом виключно інтенсивного процесу залучення численних американських домогосподарств у кредитні відносини, слід зробити висновок про те, що в цьому випадку причиною кризи стало надмірне зростання фінансової включеності домогосподарств.

Інша теоретична конструкція, що обґрунтовує зниження стабільності внаслідок зростання фінансової включеності – моделі галасливих раціональних очікувань на фінансовому ринку. В даному випадку ми фактично об'єднуємо дві моделі: теоретична модель Гроссмана-Стігліца і емпірична модель Пересса-Шмідта, що підтверджує основні тези теоретичної моделі. [62, 52]

Дана модель показує, що є точка рівноваги на фінансовому ринку, в якій корисність «галасливого трейдера» дорівнює корисності «інформаційного трейдера», і нестабільність виникає тоді, коли змінюється корисність одного з двох. Така корисність може змінюватися у тому числі через збільшення кількості «галасливих інвесторів», оскільки корисність в розрахунку на одного галасливого трейдера розмивається. [62]

Припущення даної моделі про поведінку «галасливих інвесторів» підтвердилися в емпіричному дослідженні, яке дало два цікавих результати:

- інвестори поведуться як «галасливі». Тобто в середньому, вони значно взаємодіють між собою, їх стратегії слабо пов'язані з фундаментальною вартістю активу;

- більш ліквідні акції, або акції, з більшою волатильністю доходу, більш схильні до ризику «гучної» торгівлі. [52]

Розглянуті нами теоретичні моделі в цілому говорять про негативний вплив зростання фінансової включеності на стабільність. Поряд з цим існують роботи, які стверджують, що зростання числа учасників фінансового ринку позитивно позначається, в тому числі, на фінансовій стабільності. [40]

Сучасні дослідження Світового банку націлені на вирішення даного протиріччя, на вибір тих елементів фінансової включеності, які дійсно сприяють стабільності фінансового сектора і на вироблення заходів державної політики з придушення негативних впливів на стабільність з боку інших аспектів фінансової включеності. Очевидно, що існують різні форми фінансової включеності, і вони можуть по-різному впливати на фінансову стабільність. Краще розуміння зв'язків між фінансовою включеністю та стабільністю може допомогти виробити грамотну державну політику.

Після глобальної фінансової кризи великий акцент став приділятися стабільності фінансового сектору. Часто політика стабільності та інклюзії проводилися паралельно, без урахування позитивних і негативних сторін їх взаємодії. При одночасному проведенні політики стабільності та інклюзії можуть виникати синергії і компроміси.

Для прикладу, можна спостерігати позитивний взаємозв'язок між фінансовою інклюзивністю та стабільністю в таких ситуаціях:

- позитивна кореляція між інклюзією в формі збільшення числа рахунків, платежів, заощаджень, кредитів і низькою волатильністю в депозитних ставках і зростанням депозитів;
- вища стабільність через зменшення очікуваних збитків і витрат для банків через фінансові цикли;
- активізація кредитування малих і середніх підприємств знижує частку необслуговуваних кредитів і, відповідно, знижує ймовірність дефолту кредитних організацій;
- вища стабільність через розширення використання страхових послуг, особливо домогосподарствами, і через збільшення заощаджень у офіційних фінансових установах компаніями;
- країни з високою фінансовою інклюзією демонструють швидше зростання під час підйому і меншу вразливість під час кризи;

- висока фінансова включеність в заощадженнях збільшує фінансування внутрішніх інвестицій і знижує залежність від іноземних, що веде до більшої стабільності. [42, с. 133]

Хоча деякі дослідники також звертають нашу увагу на негативний взаємозв'язок між фінансовою інклюдією та стабільністю. Наприклад, інклюдія підвищує волатильність кредиту і капіталу, знижує ліквідні «подушки безпеки». Також, збільшення фінансової включеності за рахунок безвідповідально швидкого зростання кредитів створює ризики для фінансової стабільності. [45]

У процесі збирання даних про фінансове включення існує декілька структурних аспектів. До них належать:

- оцінка прогресу в ініціативах фінансового включення шляхом створення відповідних показників (такі показники повинні містити дані про пропозицію та попит на фінансові послуги, а також про їх охоплення та проникнення);
- вимірювання наявності та фактичного використання депозитних рахунків, оплата послуг, кредит для бідних домогосподарств тощо;
- вивчення бар'єрів для фінансового включення та розробки показників для їх оцінки;
- збір трансакційних даних про кількість наданих кредитів, розміщених депозитів, внесених переказів тощо (для збору та порівняння необхідні різноманітні дані міжнародного рівня та розробка глобальних показників).

[44]

Хоча наявні ініціативи щодо вимірювання фінансової включеності є позитивними, існує потреба в більшій увазі до мікрорівня. Слід дослідити необхідність зміни фокусу існуючих інформаційних систем банківського бізнесу від традиційної моделі бухгалтерського обліку до бізнес-моделі, орієнтованої на клієнтів. Це вимагатиме розширення сфери застосовуваних в даний час заходів фінансового включення.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗИВНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Індикатори доступності на ринку фінансових послуг

Світовий банк визначає фінансову інклюзивність як той факт, що фізичні та юридичні особи мають доступ до корисних та доступних фінансових продуктів та послуг, що задовольняють їхні потреби – транзакції, платежі, заощадження, кредит та страхування – і надаються відповідально. [17]

Тоді як Центр з фінансової інклюзивності зазначає, що це не просто наука, а ціле мистецтво: проектування таких фінансових продуктів та послуг, які відповідають людям та громадам у будь-якій точці Землі. Тому при розробці Національних стратегій фінансової інклюзивності вони вважають за необхідне фокусуватися на чотирьох компонентах фінансової доступності:

1. Легкість доступу до фінансових продуктів та послуг, тому що фінансові продукти повинні бути фізично легкодоступними для всіх верств населення і не повинні мати жорстких вимог.
2. Часте та тривале використання широкого спектру фінансових продуктів та послуг, адже фінансове включення передбачає не лише доступ, але використання повного спектру фінансових послуг, включаючи платежі, заощадження, кредит, страхування та пенсійні продукти.
3. Фінансові продукти, якісно розроблені відповідно до задоволення потреб клієнтів і повинні відповідати їхнім вимогам.
4. Вплив на добробут, тому що фінансові блага повинні підвищувати продуктивність та споживання навіть для малозабезпечених груп населення. [18]

Відповідно до досліджень деяких зарубіжних науковців, вплив на доступ до фінансових послуг мають наступні чинники:

1) Місце проживання особи. Оскільки більшість комерційних банків працюють переважно у комерційних центрах, а також відкривають власні філії та відділення у прибуткових районах. Відтак сільське населення не має швидкого доступу до фінансових послуг.

2) Низький рівень фінансової грамотності населення, або обмежені знання про фінансові послуги. Головною перешкодою для доступу до різноманітних фінансових послуг для певних осіб є недостатній рівень фінансової грамотності чи наявність лише формальної базової освіти. Окремі верстви населення мають слабкі уявлення щодо фундаментальних принципів на фінансовому ринку, тому не знаються на фінансових продуктах.

3) Недостатній рівень доходів населення. Фінансові можливості людей завжди відігравали головну роль у доступності до фінансових послуг. Навіть якщо фінансові послуги створені для бідних людей чи людей з низьким рівнем доходу, неможливо отримати доступ якщо немає фінансових ресурсів.

4) Не затверджена юридична ідентичність. Біженці, а також політичні й економічні мігранти не мають доступу до фінансових послуг через нестачу всіх необхідних документів, в першу чергу тих, що посвідчують особу, а також надають право відкривати рахунки у фінансових установах. [32, 46, 47]

Складність дефініції фінансової інклюзивності, а також важливість її оцінки, зумовила появу багатьох підходів до її визначення. Численні міжнародні організацій, такі як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Організація економічного співробітництва та розвитку, Базельський комітет з питань банківського нагляду та інші, збирають та розраховують статистичні дані, а також аналізують показники фінансової інклюзивності. Окрім цього, зараз вже сформувалися нові структури та інститути, регіонального та міжнародного рівня, робота яких направлена на підтримку та збільшення рівня фінансової включеності. Це стосується Альянсу із фінансової інклюзивності, Центру із фінансової

інклюзивності, Глобального партнерства за фінансову інклюзивність, Фінскоп та інші. [7]

Міжнародний валютний фонд проводить Огляд фінансового доступу (FAS). Примітним у базі Огляду є те, що там зібрана статистика не лише центробанків, а й інших фінансових корпорацій, комерційних банків, фінансових кооперативів, кредитних спілок, депозитних мікрофінансових установ.

Альянс з фінансової інклюзивності теж працює над визначенням підходу до точної оцінки фінансової включеності та його популяризацією на міжнародній арені. В методиці Альянсу беруть дві групи факторів При аналізі фінансової інклюзивності – це фактори доступу («access») та фактори використання («usage»). Фактори «access» вимірюють можливість доступу до фінансових послуг з погляду існування самої фінансової інфраструктури. Тоді як група «usage» визначає міру використання фінансових послуг населенням. [20]

Найповніші комплексні дослідження у розрізі фінансової інклюзивності, її динаміки та показників проводить Світовий банк. Створена ними глобальна база даних Findex містить ґрунтовні дані про те, як населення у різних країнах зберігає гроші, бере позику, управляє ризиками, пов'язаними з цим, та навіть просто здійснюють платежі. Global Findex складається з понад 100 показників, які також можна проранжувати за статтю, віком, доходом, наявністю роботи тощо. Спочатку, у Global Findex зазначалися дані по фінансовій включеності на основі інформації про наявність банківських рахунків, здійснення платежів та отримання позик. Тоді, 2011 року, деталізація опитування складала лише 60 показниках, а вже 2014 року база Findex оновилася, і була доповнена новими факторами, які врахували використання мобільних грошей, проведення внутрішніх платежів. [17]

С. Науменкова пропонує наступну структуру при вимірі доступності на ринку фінансових послуг:

1. За рівнем обслуговування дорослого населення у офіційних фінансових установах:

- банківське обслуговування:

- банківське та інше офіційне фінансове обслуговування;

- все фінансове обслуговування населення.
2. За рівнем охоплення основними фінансовими послугами дорослого населення:
- грошові перекази та платежі;
  - заощадження;
  - кредитування;
  - рахунки в офіційних фінансових установах;
  - рахунки в офіційних фінансових установах найбільш бідного за рівнем доходів населення. [11, с.32]

Також дослідниця зазначає, що не менш важливо вивчати причини існування так званого фінансового виключення, тобто ситуації, коли внаслідок існування цінових та нецінових бар'єрів та перешкод унеможливується доступ до базових фінансових послуг частини населення. Таке виключення може бути добровільним або примусовим.

Добровільне фінансове виключення трапляється за відсутності попиту, наприклад, при низькій фінансовій грамотності населення, а також з інших культурних чи релігійних причин. Для уникнення цієї ситуації варто запроваджувати заходи, спрямовані на підвищення обізнаності населення у питаннях отримання офіційних фінансових послуг та переваг їх використання.

Примусове ж виключення є значно складнішою проблемою. По-перше можуть існувати різного роду бар'єри: інформаційні, технологічні, цінові чи договірні. Ця проблема вирішиться при зростанні рівня технологічного та технічного оснащення фінансових ринків, удосконалення механізмів захисту прав споживачів, розгляду їхніх скарг тощо. По-друге, хоч для України цей показник не є основним, але дискримінація є частою перепорою до реалізації будь-яких економічних свобод. Застосування заходів регуляторного впливу повинні допомогти вирішити дану проблему. І нарешті, варто зазначити високий ризик та недостатній дохід – одні з головних причин фінансового виключення українців. Запровадження різних економічних заходів повинні з одного боку підвищити

рівень довіри до офіційних фінансових установ, а з іншого боку також підняти доходи населення. [10, с.366]

Однак проблеми недостатніх доходів населення є надто складною та виходить за рамки дослідження цієї роботи, тому сфокусуємося надалі на фінансовій включеності українського населення та порівняємо її динаміку зі світовою.

Сьогодні залишається достатньо невирішених питань щодо визначення оцінки фінансової включеності та узгодження єдиного підходу до розуміння її сутності, навіть зважаючи на актуальність цієї проблеми та активну участь передових міжнародних організацій у її вирішенні. Серед головних недоліків згаданих методик вимірювання фінансової інклюзивності можна зазначити такі:

- статистичний збір для міжнародних оглядів зазвичай відображає показники формалізованих фінансових послуг, які надають традиційні фінансові посередники, тоді як різні мікро фінансові організації, спеціалізовані онлайн платформи та інші неформальні посередники враховуються лише частково, або взагалі не беруться до уваги;
- проблема доступу до фінансових послуг для бідних верств населення вивчається у незначній мірі через те, що переважна кількість аналізованих факторів не бере до уваги структуру населення за доходами;
- часто для статистики беруться лише детермінанти наявності чи кількості фінансових послуг і офіційних установ, які їх надають, однак різноманітність видів фінансових послуг, посередників, якість їх роботи не враховують;
- у переважній більшості показники якості правової, фінансової чи інформаційної інфраструктури, фінансової грамотності населення не враховують як компонент забезпечення фінансової включеності. [20, с.1]

2.2. Розвиток ринку фінансових послуг в Україні та світі

Чим активніше включене населення у ринок фінансових послуг, тим є вищим рівень їхнього життя. Для прикладу, Швеція, Данія та Норвегія мають абсолютний показник фінансової включеності, а також лідирують у рейтингах найщасливіших та найбагатших країн.

Сукупність економічних відносин, що виникають між учасниками ринку фінансових послуг, пов'язана зі здійсненням операцій з фінансовими активами. Більш конкретно нас цікавить як саме ринок фінансових послуг об'єднує різноманітні форми мобілізації, акумулювання та переміщення грошових коштів із вільного обігу до сфери інвестиційного використання та яке його охоплення у рамках країни. Тобто наскільки великою (якісно і кількісно) є фінансова включеність населення у світі та в Україні.

Загалом, фінансова інклюзивність зростає в усьому світі. База даних Global Findex 2017 демонструє, що 1,2 мільярда дорослого населення відкрили рахунок з 2011 року, у тому числі 515 мільйонів – з 2014 року. У період з 2014 по 2017 рік частка дорослих, які мають рахунок у фінансовій установі або через послугу мобільних грошей, зросла в глобальному масштабі з 62% до 69%. Причому, у країнах, що розвиваються, ця частка зросла з 54% до 63%.

Останнє опитування також має показники по розвитку цифрових технологій (тобто використання мобільного банкінгу та Інтернету для використання фінансових послуг), які є ключовими для досягнення цілі Світового банку щодо універсального фінансового доступу до 2020 року. [12]

Як вже зазначалося, за методологією Світового банку, кількісно фінансова інклюзивність вимірюється у наявності фінансового рахунку у офіційній установі. Таким чином, бачимо, що динаміка фінансової включеності у світі та в Україні, зображена на рис 2.1., помітно зросла за обстежуваний період.

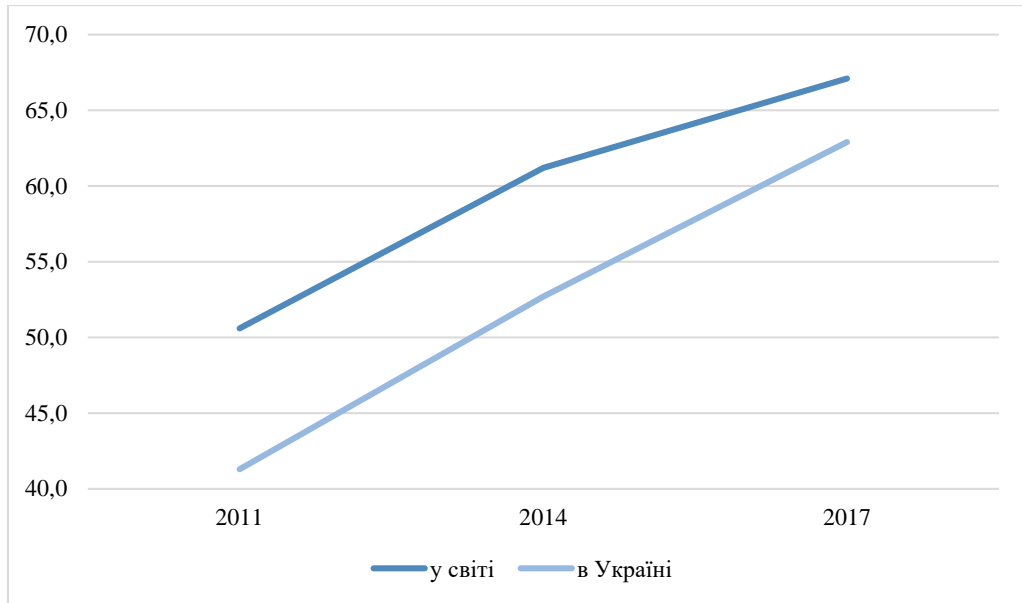

Рис. 2.1. Наявність рахунку у фінансових установах

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Відтак, в Україні вона зросла з 41,3% до 62,9% - це є хорошим результатом, особливо зважаючи, що розрив між світовими трендом та вітчизняним зменшується. Проте викликає запитання сам факт існування цього розриву, тому що у світовий результат включено не лише показники розвинених багатих країн, а й найбільш та найменш розвинених держав Африки, Азії, Латинської Америки тощо. Тому доцільно буде розглянути детальніші показники цього індексу.

На рис 2.2. зображено дані щодо наявності карток у світі та в Україні.

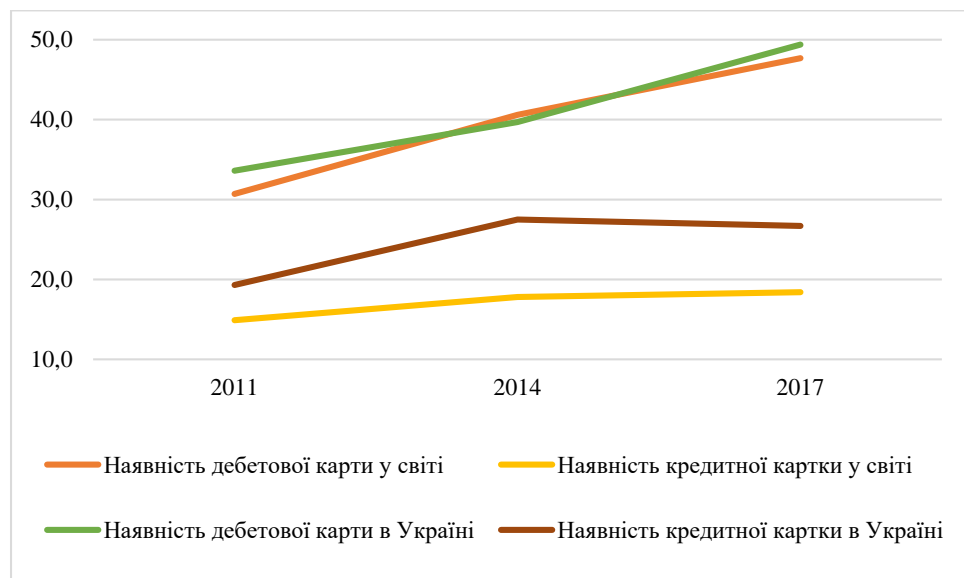

Рис. 2.2. Наявність дебетової та кредитної карток

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Тобто бачимо, що за наявністю дебетових та кредитних карток Україна випереджає світові показники, як за останніми підрахунками, так і у динаміці. Зокрема станом на 2017 рік наявність кредитних карток в українців було на 8,3% більшим, а дебетових – на 1,7%.

Кредитні та дебетові картки дозволяють не лише здійснювати оплату в Інтернеті, безготівкову оплату в транспорті чи магазині, це надзвичайно зручний і безпечний спосіб зберігання грошей, до яких завжди є доступ. Кредитний ліміт на картці дозволяє тимчасово без будь-яких інших документів перевищувати свої витрати за необхідності, а спеціальні пропозиції – навіть заробляти на залишку. Ці та багато інших переваг пояснюють, чому важливо бути включеним у фінансову систему та мати кредитні чи дебетові картки.

Що стосується взяття позики, то динаміка в Україні дещо відповідає світовій: значно переважають друзі, родичі чи знайомі, аніж офіційні фінансові установи. На рис 2.3. зображено відсотковий розподіл серед тих респондентів, хто брав позику.

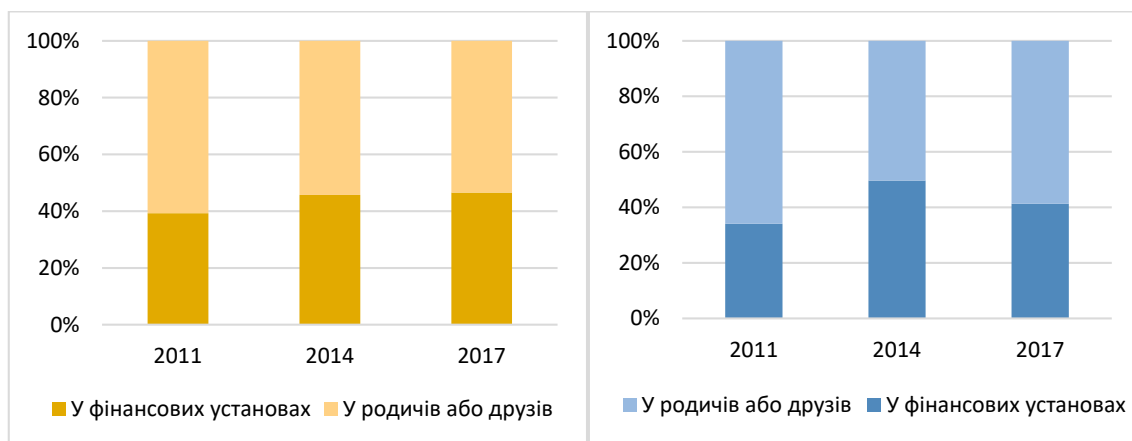

Рис. 2.3. Відповідь на запитання «Де ви позичали гроші?»

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Таким чином можна спостерігати недостатню довіру до фінансових установ серед українців, найімовірніше через високі відсотки чи складну систему виплат позики.

На додаток до цього висновку є підтвердження того, наскільки населення України, на відміну від світових показників, менше довіряє свої заощадження офіційним установам. Так, станом на 2011 рік у світі 22,4% респондентів мали

заощадження у фінансових установах, а у 2017 році цей показник виріс до 26,7%. Тоді як в Україні цей показник виріс з 5,4% до 12,9% за обстежуваний період. Бачимо, що хоч він зріс у більш, як два рази, але досі залишається суттєво нижчим, від світових результатів. Також цілком ймовірно, що, зважаючи на низькі доходи населення, українцям практично немає що зберігати, і тому вони не використовують цей вид фінансових послуг.

Цікаво буде розглянути ще деякі фактори фінансової інклюзії, зокрема які почали вимірювати нещодавно у 2017 році, на основі застосування цифрових технологій. Для ілюстрації порівняємо результати користування мобільними телефонами або Інтернетом для доступу до рахунку фінансової установи, а також користування Інтернетом для оплати рахунків по Україні, світу, а також розвинених країн (членів Організації економічного співробітництва та розвитку). Результати зображені на рис 2.4.

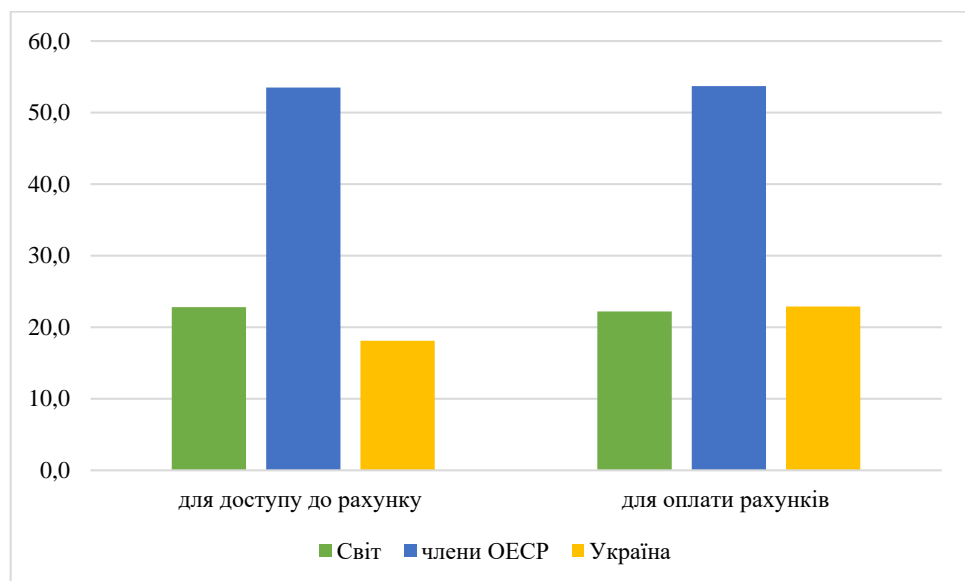

Рис. 2.4. Користування мобільними телефонами або Інтернетом для користування фінансовими послугами у 2017 році

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Отже, показники фінансової інклюзивності на основні застосування інформаційних технологій є у 2-2,5 рази нижчими, ніж у країн-членів ОЕСР та у дечому нижчими навіть за світові показники. Наприклад, на запитання, чи користувалися респонденти мобільним телефоном чи інтернетом для доступу до фінансового рахунку за попередній рік, стверджувально відповіло лише 18,1%

українців, тоді як по світ цей показник у середньому дорівнює 22,8%. Хоча варто зазначити, що Україна робить суттєві кроки і бік автоматизації та цифровізації фінансових операцій, тому що не лише платіжна інфраструктура стрімко розвивається, зокрема покриття банкоматами та збільшення кількості послуг через платіжні картки, а також розвиток онлайн-банкінгу, мобільних додатків та зручного клієнтського сервісу значно розширює можливості користувачів пришвидшити фінансові операції. [10, с.367]

У розрізі фінансового включення цікавим було б також розглянути, які причини так званої виключеності з ринку фінансових послуг у більш, як третини респондентів в Україні. На рис 2.5. зображена діаграма розподілу впливу основних причин відсутності фінансового рахунку.

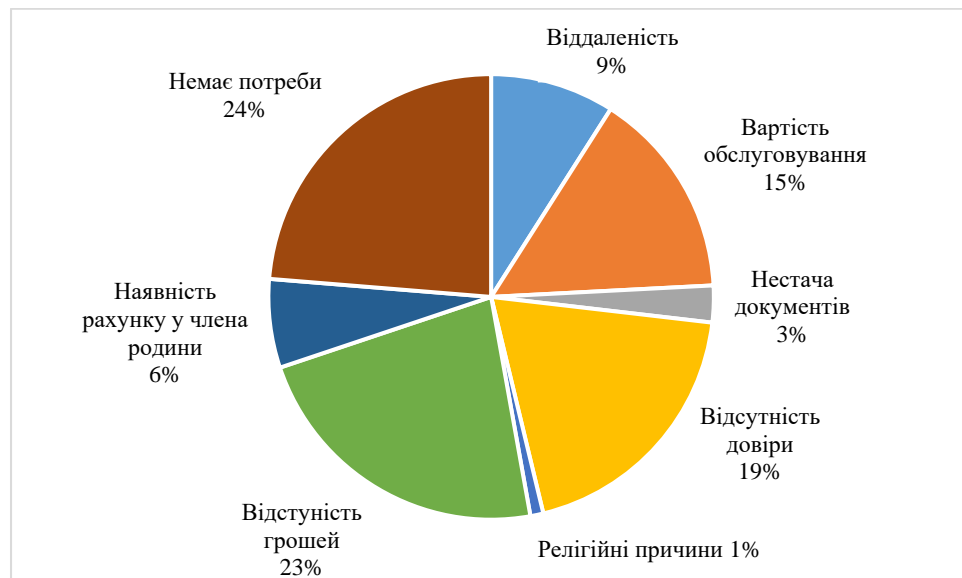

Рис. 2.5. Причини відмови від фінансового рахунку в Україні

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Запропоновані варіанти відповідей були наступні: віддаленість від відділень банку та інших фінансових установ; вартість обслуговування фінансового рахунку; нестача необхідних документів, в тому числі паспорта для нерезидентів; відсутність довіри до офіційної фінансової установи; релігійні причини, які забороняють мати рахунок; відсутність та нестача грошей для відкриття рахунку; наявність рахунку у члена родини, від чого вони не відчують потреби відкривати для себе; немає потреби у відкритті рахунку та включеності у офіційну фінансову систему.

Судячи з даних, чітко видно, що з головних причин відсутності в українців фінансового рахунку можна виділити три основні: не усвідомлення потреби у відкритті рахунку; а також відсутність грошей та довіри до фінансової системи. І якщо на нерозуміння для чого потрібен фінансовий рахунок варто впливати через підвищення рівня фінансової обізнаності, створювати різноманітні освітні акції з метою популяризації офіційних фінансових відносин, то дві інші проблеми є значно складнішими. Відсутність довіри до фінансової системи пояснюється частково низькою обізнаністю у ній, а також прогалинами у самій системі, у недостатності безпеки для користування та заощадження на погляд користувачів. І нарешті, проблему низьких доходів теж треба вирішувати на загальнодержавному рівні, адже платоспроможний попит, в тому числі на фінансові послуги, є одним з основних факторів економічного розвитку країни.

Одним з факторів, які суттєво зупиняють розвиток фінансових послуг в Україні є значна частка тінізації економіки [14]. Зазвичай представники так званого «сірого сектору», тобто люди, залучені у неофіційну оплату праці, контрабанду та інше, не користуються рахунками в банках, а працюють лише з готівкою. Готівку важче контролювати. Наразі Національним банком України запроваджена мета зменшення використання готівки та цифровізації фінансових операцій [21]. Ми розглянемо цю та інші цілі НБУ у третьому розділі даної роботи.

2.3. Аналіз детермінантів фінансової інклюзивності

В аналізі економічної діяльності одним з ключових методологічних питань є розкриття ступеня впливу окремих чинників на зміну залежного показника. Для дослідження факторів фінансової інклюзивності за індикаторами проведеного опитування Світового банку було вирішено обрати факторну модель.

Цей метод дозволяє у числовій формі визначити взаємозв'язок між різними незалежними показниками, щоб розрахувати вплив на значення досліджуваного

показника. Найпоширенішим у всіх сучасних макроекономічних дослідженнях є регресійний аналіз. [22]

Коли залежна змінна є дискретна, а у нашому випадку приймає лише два значення, тоді варто застосувати так звану модель із обмеженою залежною змінною (англ. «Limited dependent variable model»). У розрізі нашого дослідження було вирішено обрати пробіт модель, оскільки залежна змінна може відповідати лише двом результатам – 0 або 1. Розглянемо детальніше змінні нашої моделі.

Як вже було зазначено, для цілей даного аналізу було обрано результати останнього звіту Індексу фінансового включення для України (Global Findex 2017). Респондентів відбирають випадковим чином у межах вибраних домогосподарств, причому вибірка складає 1000 осіб. Кожен член домогосподарства, який має право на участь, перелічується, і портативний пристрій опитування випадковим чином вибирає члена домогосподарства для опитування. Єдина вимога для участі це вік – від 15 років.

Технічним забезпеченням аналізу виступає пакет «Stata», версії 14.0.

Отже, залежною змінною виступає даммі-змінна **account**, де респондента запитували «Чи є у вас рахунок у офіційній фінансовій установі?» з можливими відповідями «Так» чи «Ні», які ми закодували у програму як 0 та 1 відповідно. На рис 2.6. зображений розподіл відповідей, тому бачимо, що дійсно більше третини опитаних з вибірки не мали рахунку у офіційній фінансовій установі.

account_	Freq.	Percent	Cum.
0	348	34.80	34.80
1	652	65.20	100.00
Total	1,000	100.00	

Рис. 2.6. Опис змінної «account_»

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Незалежними змінними, які можуть впливати на рівень фінансової інклюзивності, і які також були визначені у ході опитування, є вік, стать, рівень освіти та дохід респондентів.

Змінна **age** є неперервною змінною з розкидом даних від 15 до 96 років. Структура даних зображена на рис 2.7.

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
age	998	51.43587	18.14036	15	96

Рис. 2.7. Опис змінної «age»

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Тут відсутні дві відповіді, тому вибірка зменшилася до 998 відповідей, що зовсім не критично для цілей нашого аналізу.

Змінна **sex** є дискретною змінною, де респондентів просили вказати свою стать з переліку «чоловіча» або «жіноча». Як бачимо на рис 2.8., у нашій вибірці переважали жінки.

sex	Freq.	Percent	Cum.
male	337	33.70	33.70
female	663	66.30	100.00
Total	1,000	100.00	

Рис. 2.8. Опис змінної «sex»

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Наступною є змінна **education** – дискретна змінна, де респондентів просили вказати рівень своєї освіти з переліку «Початкова або нижче», «Закінчена середня» і нарешті «Закінчена вища освіта або більше», а також була можливість утриматися від відповіді, що зробило 4 респонденти. На рис 2.9. видно, що у середньому більшість українців мають середню або закінчену вищу освіту.

education	Freq.	Percent	Cum.
primary	67	6.73	6.73
secondary	577	57.93	64.66
tertiary or more	352	35.34	100.00
Total	996	100.00	

Рис. 2.9. Опис змінної «education»

Джерело: складено автором за даними [17,39]

І нарешті, змінна **inc_q** – це категорійна дискретна змінна, де респондентів просили вказати, до якого з п'яти квінтилів за доходами вони належать з опціями «Найбідніші», «Нижче середнього доходу», «Середній дохід», «Вище середнього доходу» та «Найбагатші». На рис 2.10. добре видно відсотковий розподіл, з чого можна зробити висновок, що за доходом респонденти розподілені рівномірно.

Within-economy household income quintile	Freq.	Percent	Cum.
Poorest 20%	158	15.80	15.80
Second 20%	208	20.80	36.60
Middle 20%	225	22.50	59.10
Fourth 20%	192	19.20	78.30
Richest 20%	217	21.70	100.00
Total	1,000	100.00	

Рис. 2.10 Опис змінної «inc_q»

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Також цікаво побачити як розподілені респонденти за категоріями віковими категоріями працездатності ООН. Нами було проведене групування респондентів у вибірці за такими категоріями: 15-24 роки — «ранній працездатний вік»; 25-54 років — «основний працездатний вік»; 55-64 років — «зрілий працездатний вік»; 65 років і старше — «літні люди». Результати зображені на рис 2.11.

age2	Freq.	Percent	Cum.
early WA	78	7.80	7.80
main WA	434	43.40	51.20
late WA	213	21.30	72.50
retirement	275	27.50	100.00
Total	1,000	100.00	

Рис. 2.11. Опис змінної «age» за віковими категоріями

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Тобто частка людей раннього та основного працездатного віку та частка людей зрілого працездатного і літнього віку майже однакові. Примітно, що категорія «літні люди» становить взагалі третину.

Перейдемо до безпосереднього аналізу даних. Спершу варто визначити початкову оцінку зв'язків між змінними за допомогою матриці парних кореляцій. На рис 2.12. видно, що жоден з показників не є вищим за +/- 0.7, що означає відсутність явища мультиколінеарності.

```
. corr account_ age education sex inc_q
(obs=994)
```

	account_	age	education	sex	inc_q
account_	1.0000				
age	-0.1919	1.0000			
education	0.2980	-0.1854	1.0000		
sex	-0.0340	0.0991	0.0404	1.0000	
inc_q	0.2121	-0.0722	0.2233	-0.0656	1.0000

Рис. 2.12 Кореляційна матриця

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Проведемо пробіт тестування для моделі, теоретичне вираження сукупної вибірки якої має наступний вигляд:

$$\text{account}_i = \beta_0 + \beta_1 \cdot \text{age}_i + \beta_2 \cdot \text{education}_i + \beta_3 \cdot \text{sex}_i + \beta_4 \cdot \text{inc}_q_i + \varepsilon_i$$

Варто зазначити, що для цілей даного аналізу була здійснена не просто регресія, а з опцією на автоматичне уникнення гомоскедастичності. Це потрібно для того, щоб врахувати при оцінці те, що дисперсія залишків не є сталою і похибка

нормально не розподілена. Так ми побудуємо одного з двох мінусів Моделей із обмеженою залежною змінною. На рис 2.13. зображено результати, значення та знак коефіцієнтів, а також тести на стійкість та адекватність моделі.

Probit regression		Number of obs	=	994	
Log pseudolikelihood = -569.29489		Wald chi2(8)	=	128.98	
		Prob > chi2	=	0.0000	
		Pseudo R2	=	0.1138	
account_	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
age	-.009994	.0025416	-3.93	0.000	-.0149754 - .0050126
education					
secondary	.7789371	.1718301	4.53	0.000	.4421563 1.115718
tertiary or more	1.289222	.1847403	6.98	0.000	.9271371 1.651306
sex					
female	-.0598848	.0938311	-0.64	0.523	-.2437903 .1240207
inc_q					
Second 20%	.1335661	.1406694	0.95	0.342	-.1421409 .4092732
Middle 20%	.2339772	.1389488	1.68	0.092	-.0383574 .5063119
Fourth 20%	.2062449	.1404995	1.47	0.142	-.0691291 .4816188
Richest 20%	.7768612	.1529369	5.08	0.000	.4771104 1.076612
_cons	-.2009447	.2277563	-0.88	0.378	-.6473388 .2454494

Рис. 2.13. Результати регресії

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Отже, ми бачимо, що є незалежні змінні в моделі, які мають значення Prob. нижче 0,05 (при рівні надійності 0,95), що є свідченням їх статистичної значущості у моделі. Сюди відносяться змінні age, education та деякі показники фактору inc_q. Тоді як sex є статистично незначущим, а отже стать не впливає на рівень фінансової інклюзивності. З погляду фінансової включеності можна сказати, що статевої дискримінації в Україні немає.

Другим суттєвим недоліком таких моделей (Limited dependent variable models) є те, що ми не можемо прямо інтерпретувати коефіцієнти, лише їхній знак. Причому порівнювати кожен із дискретних факторів варто з базисом цього показника. Наприклад, у education базисом є початкова освіта, а додатній знак при коефіцієнті середньої та вищої означає, що у порівнянні з початковою освітою, наявність вищої чи середньої позитивно впливає на ймовірність мати рахунок у

офіційній фінансовій інституції. Що стосується рівня доходів inc_q, то цікавим є те, що порівняно з найбіднішими 20% (які є базисом за замовчуванням) значущим виявився лише коефіцієнт при найбагатших 20%. Тобто виходить, що ймовірність мати рахунок у фінансовій установі зростає лише у найбагатших осіб, порівняно з найбіднішими.

Також, ми бачимо, що зі збільшенням віку ймовірність мати рахунок у фінансовій установі падає, тому що знак біля коефіцієнту є від'ємним.

Коефіцієнт детермінації є не дуже високим ($R^2 = 0,1138$), що свідчить про те, що зміна залежного фактору пояснюється зміною незалежних факторів лише на 11,4%. Проте це не означає, що це недостатній результат, адже наївно було б очікувати, що лише вік, освіта чи дохід можуть повністю впливати на фінансову інклюзивність індивіда. До того ж значення Prob. тесту Вальда становить 0.000, що у пробіт моделі замінює тест Фішера. А це означає, що оцінка рівняння регресії є статистично надійна, або іншими словами, модель адекватна.

Ми також провели регресію без статистично незначущих показників, проте суттєво це не змінило ні знаку коефіцієнтів, ні величини показників, а коефіцієнт детермінації навіть впав до 8,7%. На рис 2.14. зображені результати такої регресії.

Probit regression		Number of obs	=	994	
		Wald chi2(3)	=	103.27	
		Prob > chi2	=	0.0000	
		Pseudo R2	=	0.0877	
Log pseudolikelihood = -586.01447					
account_	Coef.	Robust Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
age	-.0106695	.0024318	-4.39	0.000	-.0154358 - .0059032
education					
secondary	.83281	.171858	4.85	0.000	.4959745 1.169645
tertiary or more	1.417187	.1821734	7.78	0.000	1.060133 1.77424
_cons	-.0142623	.2181976	-0.07	0.948	-.4419217 .4133971

Рис. 2.14. Результати регресії без незначущих факторів

Джерело: складено автором за даними [17,39]

На наш погляд, відсутність зв'язку теж є репрезентативним результатом, тому далі працюватимемо з початковим набором змінних.

Для того, щоб мати можливість проінтерпретувати величину коефіцієнтів у моделях із обмеженою залежною змінною, можна порахувати так звані середні граничні ефекти (Average marginal effects) або граничні ефекти середніх значень (Marginal effect at means). На рис 2.15. зображено результати розрахунку середніх граничних ефектів.

```

Average marginal effects
Model VCE      : Robust
Number of obs  =      994

Expression     : Pr(account_), predict()
dy/dx w.r.t.  : age 2.education 3.education 2.sex 2.inc_q 3.inc_q 4.inc_q 5.inc_q
  
```

	Delta-method				
	dy/dx	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
age	-.0032535	.0008048	-4.04	0.000	-.0048309 -.0016761
education					
secondary	.2864048	.0594604	4.82	0.000	.1698646 .402945
tertiary or more	.4530483	.0622004	7.28	0.000	.3311377 .5749589
sex					
female	-.0194394	.0303674	-0.64	0.522	-.0789584 .0400796
inc_q					
Second 20%	.0480933	.0505858	0.95	0.342	-.051053 .1472397
Middle 20%	.0832041	.0494179	1.68	0.092	-.0136531 .1800614
Fourth 20%	.0736156	.0502157	1.47	0.143	-.0248052 .1720365
Richest 20%	.2470532	.0478044	5.17	0.000	.1533583 .3407481

Рис. 2.15. Середні граничні ефекти

Джерело: складено автором за даними [17,39]

Інтерпретувати результати теж потрібно від середнього. Отож, бачимо, що у середньому зростання віку на 1 зменшує ймовірність мати рахунок у офіційній фінансовій установі на 0,3%. У формальній освіченості все навпаки: ймовірність мати фінансовий рахунок для особи із закінченою середньою освітою в середньому на 28,6% вища, ніж для особи, у якої є лише початкова освіта або ніякої. Тоді як для індивіда із закінченою вищою освітою ця ймовірність у середньому складає аж 45,3%. Також у середньому ймовірність мати офіційний фінансовий рахунок зростає для найбагатшого населення, порівняно із найбіднішим на 24,7%.

Граничні ефекти середніх значень застосовують у аналізі рідше, тому що мова йде про відхилення від середнього показника у вибірці. Для цілей нашого аналізу це не потрібно.

Таким чином, проведене економіко-математичне моделювання показало, що на рівень фінансової інклюзивності в Україні впливає ряд факторів, зокрема вік, рівень освіти та доходи, а також те, що стать до цих детермінантів не належить. Побудована економетрична модель виявилась адекватною та стійкою. Такі результати, а також пораховані середні граничні ефекти дозволяють зробити декілька висновків. По-перше, для фінансової інклюзивності серед українців найважливішою є освіта: чим вищий рівень освіти, тим більша включеність індивіда у ринок фінансових послуг. По-друге, що стать взагалі не впливає, а вік майже не впливає, на фінансову інклюзивність населення, тобто можливі бар'єри ніяк не стосуються природних характеристик особи. І нарешті по-третє, лише велика полярність у доходах (найбідніший прошарок порівняно з найбагатшим) має вплив на ймовірність особи мати фінансовий рахунок у офіційній установі: у багатших вона зростає на чверть.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗИВНОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Стратегія Національного банку України у контексті фінансового включення громадян

Розвиток українського фінансового сектора характеризується активною появою і подальшою інтеграцією нових технологій і бізнес-моделей, що у свою чергу вимагає відповідної правової бази. У такому контексті роль мегарегулятора фінансового сектора розширюється, зростає необхідність у відстеженні найважливіших світових технологічних трендів.

Національним банком України було взято за пріоритет створення та реалізація Стратегії НБУ у контексті фінансового включення громадян.

В Україні більше третини населення залишається поза фінансовою системою. Це свідчить про їх відокремленість від економіки держави та суспільства загалом, менш ефективного управління грошима та фінансової безпеки. [17, 39]

Національний банк України визначив фінансове включення як одну зі своїх стратегічних цілей. Фінансове включення – це створення умов для залучення всіх груп населення та бізнесу до використання різних фінансових послуг, доступних за інфраструктурою та ціною, що формально регулюються та задовольняють потреби населення для стимулювання економічного зростання країни та зниження соціальної нерівності суспільства. [23]

Мета досягається шляхом формування та розвитку системи захисту споживачів, національної стратегії та заходів щодо покращення фінансової грамотності українців та розвитку безготівкової економіки. Отже, основною метою

стратегії Національного банку України є реалізація фінансового включення громадян, і підвищення фінансової грамотності українського населення. [23]

Робота з поліпшення фінансової включеності та фінансової грамотності є довгостроковою і тому вимагає координації та взаємодії між різними заінтересованими сторонами та партнерами для досягнення поставлених цілей.

Таким чином, фінансова стабільність та фінансові ринки залежать від рівня фінансової грамотності. Протягом усього життя українському населенню доводиться приймати фінансові рішення – скільки, коли і як саме витратити коштів, відкласти на заощадження, чи брати кредит, який вид страхування вибрати, якою картою краще розрахуватися. Постійна еволюція фінансових послуг привела до того, що без фінансових знань і навичок їх використання бути економічно успішним в нинішніх умовах практично неможливо. [6]

Загальний попередній досвід українців – це радянська спадщина з вкрай примітивною фінансовою системою, в умовах якої практично не потрібно було прийняття власних фінансових рішень. Адже в тій системі індивідуальні рішення не заохочувалися. Все було гранично зрозуміло: зарплата була в касі, ощадний банк всього один, а про пенсії громадян подбає держава.

З переходом до ринкової системи така реальність змінилася, але фінансова грамотність залишилася на тому ж рівні у більшій частині населення. З появою комерційних фінансових організацій стали доступними позики на товари, що прийшли з інших ринків, розширилася пропозиція розміщення вкладів під різні відсотки, а також з'явилися незнайомі раніше картки і банкомати.

Реакція значної частки населення залишається досі на примітивному рівні. Наприклад, не важко порахувати, що кредит під 5% річних вигідніший, ніж під 15%, проте той факт, що кредит під меншу ставку міг виявитися валютним не завжди привертає увагу позичальників. Чи те, що депозит під 23% річних вигідніший ніж під 15%, але тут важлива оцінка ризиків, адже вклад під більш високий відсоток може бути в ненадійному банку. Така ситуація не унікальна для України і притаманна багатьом країнам нашого регіону, наприклад Польщі [51].

Сусідні держави України теж намагаються знайти рішення проблеми валютної заборгованості населення.

Одне з можливих рішень цієї проблеми – фінансова освіта населення, яка дозволяє споживачеві фінансових продуктів і послуг приймати більш зважені, поінформовані рішення. На прикладі України – це оцінка валютного ризику і розуміння перспектив депозитної установи. [24]

І якщо ефект від зважених, обізнаних, грамотних фінансових рішень для громадянина не викликає сумнівів, то вплив на економіку країни варто розглядати більш детально. Якщо економічні агенти фінансово грамотні, Нацбанк зможе ефективніше проводити кредитно-грошову політику. Реальні зміни реалізуються швидше і якісніше, якщо вони зрозумілі, а значить, Національний банк України може швидше досягти своїх цілей, наприклад, з підтримки цінової стабільності.

Фінансова стабільність і фінансові ринки також залежні від рівня фінансової грамотності: розуміння можливостей фінансових продуктів населенням дозволяє ринкам працювати більш успішно й прибутково, і знижує загрози для стабільності всієї системи, адже невдалі фінансові рішення не набувають катастрофічної маси.

До світової економічної кризи лише деякі країни займалися питаннями фінансової освіти громадян. Результати недостатнього розуміння населенням наслідків своїх фінансових рішень були недооцінені, в тому числі в Україні. Однак після 2008 року складно назвати хоча б один центральний банк, починаючи від найбільш прогресивних, таких як ФРС, ЄЦБ, Банк Англії, до центральних банків найменших, найбільш необхідних країн, який би ігнорував тему фінансової грамотності. [24]

У 2014-2015 роках з ще більшою кризою в економіці України ризики недостатньої фінансової освіти реалізувалися в неповоротних валютних кредитах, великому обсязі вкладів в сумнівних банках, низькому рівні безготівкових платежів. Для зниження фінансових ризиків центральні банки світу, щоб знизити ризики для фінансової стабільності і допомогти громадянам, приймають більш успішні фінансові рішення. [26]

Зараз в Україні кількість операцій банків з електронними грошима стрімко зростає. Зокрема на рис 3.1. видно, що за минулий рік ринок електронних грошей, за даними НБУ, зріс удвічі порівняно з 2018 роком.

Рис. 3.1. Операції банків України з електронними грошима у 2017-2019 рр.

Джерело: складено автором за даними [15]

Перш за все, не існує єдиного шаблонного рішення, яке підходило б всім країнам без винятку. Наразі понад 100 країн реалізують програми з фінансової грамотності, спираючись на потреби населення і економіки, наявні ресурси і стратегічні цілі держави. [25]

Однак існують основні напрямки, в яких діє зокрема й Національний банк України, і також центральні банки різних країн світу, при співпраці з іншими заінтересованими сторонами. Розглянемо деякі з них.

Для початку це реалізація Національної стратегії. Більше 60 країн світу розробляють або вже впроваджують національну стратегію по фінансовій грамотності як базис для визначення головних принципів, цілей і завдань, а також розподілу ролей серед стейкхолдерів. При цьому в розробці загальнонаціональної програми не варто сліпо копіювати практики сусідів – важливо враховувати національний, культурний, історичний аспекти, потреби населення [28]. Наприклад, Франція зосередилася на трьох напрямках – навчання у школі, робота з уразливими групами та навчання фінансовій грамотності протягом усього життя.

З позицій НБУ, фінансова грамотність – одна з частин, до якої також входять фінансова інклюзія, тобто доступність фінансових сервісів і продуктів, а також захист прав споживачів фінансових послуг.

Прикладом успішної діяльності з поширення фінансової грамотності є проект «Цифрові гроші». Це освітній серіал, розроблений Міністерством цифрових трансформацій, Національним банком України та ПриватБанком за підтримки різноманітних громадських організацій. Він випущений на порталі «Дія», де можна переглянути невеличкі ролики з поясненням щодо оплати комунальних послуг онлайн, розпорядження кредитних коштів, онлайн-покупок та багато іншого. На нашу думку, це простий та ефективний спосіб позбутися однієї з найбільш поширених причин фінансової виключеності українців – низької фінансової грамотності. [15]

Співпраця зі стейкхолдерами, або заінтересованими особами. Національний банк України має свій пророблений план дій в частині фінансової грамотності. Проте на національному рівні найбільш успішними програмами вважаються ті, в основі яких лежить узгоджений з іншими стейкхолдерами підхід. Зусилля з підвищення фінансової грамотності – це спільні зусилля регуляторів і державних установ, бізнесу, наукової громадськості та суспільства загалом. Національний банк взяв на себе консолідуючу роль у підвищенні фінансової грамотності. [15]

Також варто звернути увагу на технологічні виклики. Розвиток Інтернету та мобільних технологій зробили фінансові сервіси значно доступнішими. Однак ця доступність тягне за собою і ризики, адже якщо в банківському відділенні є менеджер-консультант, то в Інтернеті через мобільний пристрій можна помилитися і надати секретну інформацію шахраям. Ці ризики повинні бути проаналізовані НБУ і враховані при розробці загальнонаціональних програм. [8]

Виділимо основні пріоритетні напрямки розвитку стратегії і дії з боку Національного банку України для підвищення фінансової включеності громадян.

Підтримка конкуренції на українських фінансових ринках, підвищення якості та розширення асортименту фінансових продуктів і послуг, а також зниження ризиків у фінансовій сфері і підвищення рівня конкурентоспроможності

українських фінансових технологій. Виконання поставлених завдань повинно здійснюватися учасниками українського фінансового сектору спільно з Національним банком України і державними структурами в рамках національної програми. Крім того, в цю програму повинні входити такі напрямки як: правове регулювання, інформаційна інфраструктура та інформаційна безпека. [23]

Іншими ключовими напрямками в області розвитку фінансових технологій, для НБУ повинні бути дослідження, аналіз та розроблення пропозицій щодо застосування нових фінансових технологій; перехід на електронну взаємодію; створення регулятивного майданчика НБУ; формування і утримання відповідних кадрів. [26]

Проведення досліджень та розробка пропозицій щодо застосування фінансових технологій, створення і розвиток сучасної цифрової фінансової інфраструктури, формування профільного нормативно-правового забезпечення та вдосконалення регулювання (включаючи створення регулятивних майданчиків для тестування фінансових технологій, продуктів і послуг). Найбільш перспективними фінансовими технологіями, є аналіз великих даних, мобільні і хмарні технології, технології розподілених реєстрів, штучний інтелект і роботизація. Сьогодні, як уже зазначалося, ці технології активно застосовуються у сфері платежів та переказів, фінансування, управління активами та ін.

Підвищена увага повинна приділятися впровадженню регуляторних та наглядових рішень в країні. Регуляторні технології повинні підвищити ефективність виконання регуляторних вимог і управління ризиками фінансовими організаціями. Регуляторні інструменти можуть використовуватися для виявлення підозрілих транзакцій та запобігання шахрайству при ідентифікації клієнтів та при автоматизації процедур підготовки, здачі звітності.

Що стосується наглядових технологій, то під цим мається на увазі впровадження нових технологій самим мегарегулятором. НБУ необхідно застосовувати наглядові рішення при аналізі пов'язаності позичальників, прогнозуванні попиту на готівкові грошові кошти, аналізі стабільності кредитних

організацій на основі платіжних даних, пост аналізу трансакцій фінансових організацій в частині операцій з метою виявлення шахрайства та ін.

Створення цифрової інфраструктури в НБУ, з приділенням особливої уваги формуванню таких компонентів, як платформи для віддаленої ідентифікації і швидких платежів (найбільш пріоритетні проекти), різні платформи маркетплейси фінансових продуктів і послуг, а також платформи з використанням блокчейн і хмарних технологій, що розробляються для ефективною взаємодії учасників ринку в цифровому середовищі.

Відкриття смарт-відділень і зон самообслуговування (включаючи використання робототехніки) у класичних відділеннях фінансових організацій з метою привчання населення користуватися дистанційними каналами, а також скорочення витрат на утримання класичних відділень. Ця тенденція найбільш характерна для банкінгу. Відкриття концептуальних відділень і «відділень майбутнього».

Створення інноваційних банківських відділень. Зокрема пропонується розділення відділення на три ключові зони:

- зона цифрового банкінгу, де відбувається самообслуговування за допомогою цифрових рішень (інфокіосків з відео-конференц-зв'язком);
- зона банкінгу майбутнього, де представлені фінансові інноваційні рішення, в тому числі розроблені з партнерами (наприклад, Visa чи Mastercard);
- інформаційно-консультативна зона для обговорення фінансових питань з консультантом.

Для прикладу можна розглянути британські банки Clydesdale Bank і Yorkshire Bank, які у 2017 році відкрили інноваційну фінансову лабораторію Studio B. Лабораторія обладнана різними сучасними інтерактивними і цифровими рішеннями, де користувачам доступні великі столи, які можуть в будь-який момент перетворюватися в сенсорні інформаційні екрани. Також усі охочі можуть взяти планшет для доступу до додатків банків, а на великій відеостіні постійно

відображається динамічний рекламний контент. Лабораторія дозволяє банкам безпосередньо взаємодіяти з клієнтами та партнерами при розробці майбутніх банківських продуктів і послуг. [19]

Активно розвивається напрямок електронних гаманців – онлайн-сервісів для зберігання грошових коштів в електронному вигляді і проведення дистанційних платіжних операцій. Сьогодні у світі існує досить велика кількість подібних сервісів, як локальних, так і міжнародних. Лідерами напрямків по ряду бізнес-показників (обсяг виручки, частота використання, якість продуктової пропозиції і ін.) аналітиками визнаються американський PayPal і китайський AliPay.

На рис 3.2. видно стабільно позитивну динаміку річного обсягу платежів та загальної кількості активних користувачів системи PayPal, причому за обстежуваний період 2012-2019 років кількість користувачів зросла удвічі, а обсяг операцій – утричі.

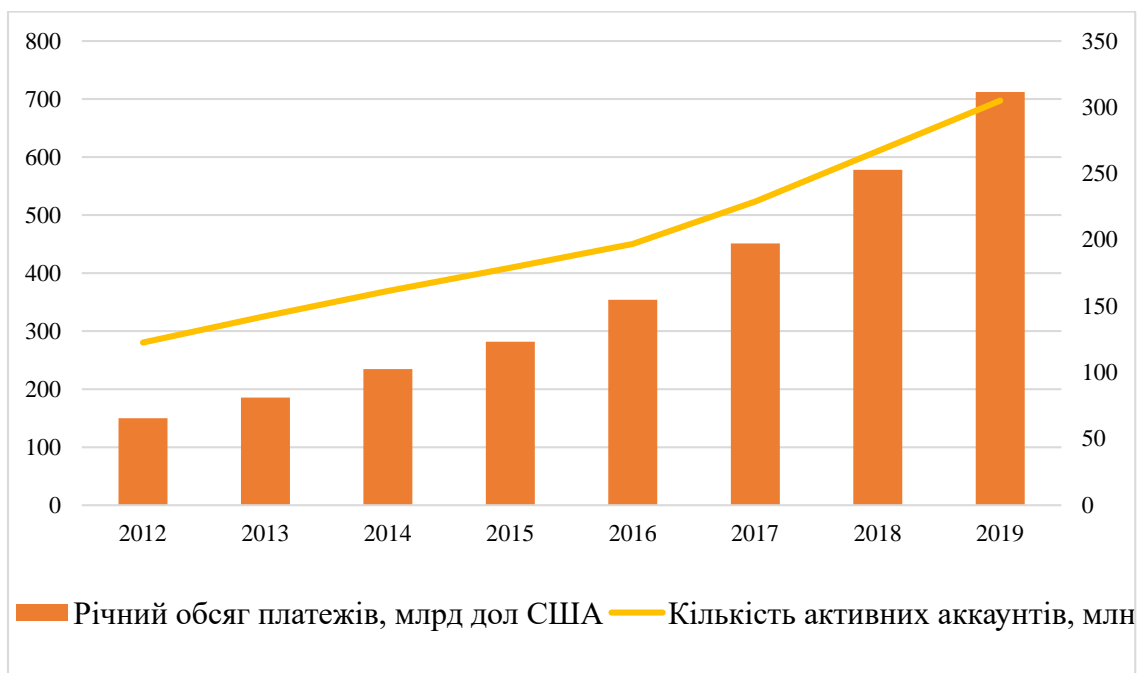

Рис. 3.2. Динаміка річного обсягу платежів та кількості активних користувачів системи електронних платежів PayPal у 2012-2019 рр.

Джерело: складено автором за даними [63]

Створення банків нового покоління, де у спектр послуг даних банків включено грошові перекази, інвестиції і овердрафти. Продуктовий портфель може бути і більш розширеним. Банкам пропонується віддалено відкривати депозити та

оформлювати кредити та іпотеку. Пропонується брати за пріоритет мобільні додатки і біометричні технології, де вхід відбувається за допомогою розпізнавання обличчя і голосу.

Технологія ідентифікації банківських клієнтів за допомогою голосової біометрії в режимі реального часу в перебігу телефонної розмови з оператором контакт-центру. Це може бути голосова біометрична система, що дозволяє ідентифікувати банківського клієнта, який звертається в контакт-центр, під час телефонної розмови з оператором. Процес розпізнавання голосу відбувається автоматично, протягом 15 секунд, ґрунтуючись на попередніх дзвінках клієнта в банк. Попередньо відвідувати офіс банку для запису голосу, самостійно налаштовувати голосовий профіль, вводити з телефону пароль або відповідати на ключові питання не потрібно. Чи наприклад, технологія голосової біометрії дозволить розпізнавати клієнтів банку на початку їх розмови з оператором. Дана технологія значно скорочує час (від 90 до 10 секунд), який необхідно для верифікації клієнтів.

З переваг даного напряму варто виділити скорочення часу клієнтів і необхідні для ідентифікації зусилля; спрощення процесу доступу до банківського рахунку; зниження ризику шахрайства; підвищення безпеки доступу до мережі Інтернет та мобільного банку і проведених в його рамках транзакцій; збереження голосових даних на захищеному сервері і постійне накопичення історії взаємодії клієнта з банком і контакт-центром.

Таким чином, Національний банк України взяв за основну мету підвищення фінансової грамотності, який у взаємодії з державними установами, суб'єктами бізнесу, науковою громадськістю та громадянським суспільством, відіграє консолідуючу роль як головний фінансовий регулятор. А світовий досвід дозволяє почерпнути цікаві ідеї для вітчизняного ринку.

На підставі проведеного аналізу ми дійшли висновку, що першочерговим пріоритетом для НБУ у розрізі фінансової інклюзивності має стати спрощення документообігу, що уповільнює фінансові процеси, та швидший перехід на електронну взаємодію; підвищення освіченості громадян про фінансові послуги, а

також забезпечення розширення їх асортименту; розробка та підтримка у впровадженні фінансових технологій. А також варто не забувати про партнерство бізнесу та держави, впровадженню регуляторних та наглядових рішень в країні для запобігання шахрайства, підтримки конкуренції на фінансових ринках та визначення меж діяльності інших учасників ринку.

3.2. Політика підвищення конкурентоспроможності України та інструменти фінансової інклюзивності

Стан фінансової сфери, разом з ефективним державним управлінням, стабільністю соціально-економічного розвитку, якістю трудових ресурсів та науково-технічним потенціалом, а також ступенем задіяності у світогосподарській системі лягають у основу для оцінки конкурентоспроможності країни.

Наразі українська економіка не має іншого вибору моделі економічного зростання, аніж мобілізація всього нашого потенціалу для ефективної інтеграції у технологічну траєкторію розвитку людської цивілізації. Реалізація цього завдання на практиці потребує значних політичних рішень та економічних заходів для формування в Україні не лише дієвого інституційного середовища, а утворення законодавчо-нормативного базису, які зможуть забезпечити прискорений розвиток існуючих галузей і тих, які лише формуються. [3]

Україна може похвалитися позитивним досвідом розвитку інноваційних технологій. Тому що не лише платіжна інфраструктура стрімко розвивається, зокрема покриття банкоматами та збільшення кількості послуг через платіжні картки, а також розвиток онлайн-банкінгу, мобільних додатків та зручного клієнтського сервісу значно розширює можливості користувачів пришвидшити фінансові операції. Оскільки спрощення доступу до фінансових та інформаційних ресурсів як для домогосподарств, так і для малого та середнього бізнесу є одним з ключових факторів, а розвиток фінансових технологій – головним інструментом, сфокусуємося на цьому детальніше. [23, с.367]

Наразі швидко розвивається сектор фінансових технологій, або фінтех (FinTech) – нова галузь, що виникла на перетині секторів фінансових послуг і нових технологій. Учасники галузі створюють орієнтовані та інноваційні рішення для багатосегментного ринку фінансових послуг. Йдеться про такі сегменти, як роздрібний і корпоративний банкінг, страхування, та ін. При цьому ключовими учасниками є переважно технологічні компанії, а не традиційні гравці фінансового сектора. [5]

Фінтех-проекти оперативніше класичних фінансових організацій інтегрують інновації, швидше додають нові продукти і сервіси, змінюють бізнес-моделі і готові надавати послуги практично у всіх ринкових сегментах. Традиційні ж учасники змушені пристосовуватися до нових реалій і адаптувати власні продукти або розробляти нові.

Сьогодні зростає конкуренція між технологічними компаніями та фінансовими організаціями. Фактори, які активно стимулюють розвиток сектора фінансових технологій, стали зростання проникнення інтернету в усьому світі, а також процеси цифровізації, що охопили практично всі сфери людського життя, включаючи і фінансовий сектор.

Наразі на фінансовому ринку працює наступне покоління технологій, які безпосередньо пов'язані з інтернетом. Сюди входять мобільні технології, великі масиви даних, штучний інтелект, цифрові валюти, блокчейн, віртуальна та доповнена реальність, тощо. Розглянемо приклади таких технологій детальніше.

Мобільні технології – сукупність мобільних пристроїв і додатків, застосування яких базується на бездротовій комунікації. Інфраструктура мобільного зв'язку розвивається швидкими темпами. Розширюється географія присутності мобільного інтернету і зростає швидкість його роботи. Допомогає цьому і прискорений розвиток ринку мобільних пристроїв (смартфони, смарт-годинники тощо). Рішення стають все більш багатофункціональними.

У фінансовому секторі внаслідок розвитку мобільних технологій виділився окремий напрямок – мобільний банкінг, тобто управління банківським рахунком за допомогою мобільних пристроїв: смартфона, планшета чи навіть смарт-годинника.

Як правило, для цього на мобільний пристрій необхідно завантажити спеціальний додаток. Крім того, гравцями розробляються спеціальні мобільні пристрої з метою спрощення отримання фінансових послуг та підвищення лояльності цільової аудиторії. [21, с. 1196]

Великі масиви даних (Big Data) – позначення структурованих і неструктурованих даних величезних обсягів, а також технологій їх обробки і використання, методи пошуку необхідної інформації у великих масивах. Джерелами даних виступають різні інтернет документи, соціальні мережі, транзакції по банківських картах, радіочастотна ідентифікація, пристрої аудіо- і відеореєстрації та ін. Аналітика великих масивів даних дозволяє фінансовим організаціям виявляти нові споживчі категорії, створювати максимально персоналізовані продукти.

Штучний інтелект – технології, що дозволяють створювати інтелектуальні машини і програми, здатні виконувати творчі функції, які традиційно вважалися прерогативою людини. Фінансовим же компаніям технології на базі штучного інтелекту дозволяють працювати на випередження і надавати максимально персоналізований сервіс, при цьому скорочуючи витрати. [21, с. 1196]

Технології цифрових валют – механізми грошових коштів, які мають матеріальне втілення, можуть використовуватися як фізичними, так і юридичними особами в якості повноцінних грошових знаків. Для користування цифровими платіжними засобами не потрібно відкривати рахунок в традиційному банку, досить онлайн-реєстрації у відповідній платіжній системі.

Сьогодні виділяють два типи цифрових валют - електронні-гаманці (наприклад, PayPal, WebMoney, ApplePay) і криптовалюта (біткоіни, ефіріум, лайткойн). Проте якщо електронні гаманці потрібно поповнювати «традиційними» грошовими ресурсами, то емісія (так званий майнинг), обмін та облік криптовалюти заснований на специфічному застосуванні криптографічних алгоритмів, або шифруванні. При цьому всі криптовалюти базуються на технології блокчейн (або технології розподіленого реєстру) – ланцюжку інформаційних блоків, побудованих в суворій послідовності і за певними правилами. Кожен запис

містить інформацію про історію володіння, що гранично ускладнює можливість фальсифікації інформації. [21, с. 1196]

У світі спостерігається активне зростання Фінтех-проектів на основі технології блокчейн. Деякі країни вже визнали криптовалюту повноцінним засобом платежу і навіть стали розробляти власну державну криптовалюту (наприклад, Білорусь, Японія, ОАЕ). Інші держави обмежили використання криптовалюти або повністю заборонили її, вбачаючи в ній загрозу – позбавлення держави ексклюзивного права на емісію грошових знаків (наприклад, Китай, Ісландія, Тайланд, В'єтнам).

Віртуальна і доповнена реальність – середовище, створене технічними засобами, що транслюється людині за допомогою його можливостей сприйняття інформації. Для створення переконливого комплексу відчуттів комп'ютерний синтез властивостей і реакцій віртуальної реальності реалізується в режимі реального часу. Це фактично доповнення реального існуючого фізичного світу цифровими і графічними даними в режимі реального часу з використанням комп'ютеризованих пристроїв.

Класичні фінансові організації і Фінтех-стартапи активно використовують технології віртуальної і доповненої реальності з метою підвищення якості дистанційного обслуговування і підвищення лояльності клієнтів. Наприклад, відкриття повнофункціональних віртуальних відділень, створення сервісів по навчанню фінансової грамотності, організація віртуальних розважальних майданчиків для своїх клієнтів та ін. [5]

Безконтактні технології – бездротові технології, що працюють на відстані не більше 10 см. Інформація з об'єктів зчитується за допомогою радіосигналу. Вони інтегруються сьогодні в смартфони, планшети, смарт-годинники чи пластикові карти. Що стосується застосування у фінансовому секторі, то це проведення безконтактних платежів за допомогою пристроїв.

Біометричні технології базуються на біометрії, тобто вимірі унікальних характеристик окремо взятої людини. Йдеться про динамічні, або поведінкові, і статичні, або фізіологічні, характеристики. До поведінкових ознак належать голос,

жести, хода тощо. До фізіологічних – відбитки пальців, геометрія особи, сітківка ока тощо. У фінансовому секторі біометрія використовується в системах ідентифікації і автентифікації з метою підвищення безпеки проведення транзакцій.

Окремо варто зупинитися на впливі, який чиниться індустрією Фінтех на світові фінансові ринки. На думку експертів, впровадження нових технологій сприяє посиленню конкуренції на фінансових ринках. Розширюється і персоналізується продуктова пропозиція на тлі спрощення доступу до них. Поступово розмиваються межі між самими фінансовими продуктами і послугами, орієнтованими на стиль життя, визначаючи нові стандарти. З'являються і розвиваються нові гнучкі бізнес-моделі, що дозволяють оперувати в нових ринкових нішах.

Зв'язок фінансової інклюзивності та економічного розвитку діє через декілька каналів. По-перше, чим більший відсоток компаній, які використовують можливості фінансових ринків для залучення інвестицій, тобто використовують банківський кредит або залучають кошти на ринку цінних паперів для фінансування інвестицій в основний капітал, тим є вищими темпи довгострокового зростання. Постійна доступність кредиту та адекватні ставки за ним для компаній дозволяють підприємцям використовувати всі можливості свого бізнесу, а також знижувати негативні наслідки економічних криз.

Це саме стосується і збільшення числа фізичних осіб, які використовують фінансові послуги. На найпростішому рівні це розширення їхньої економічної свободи, можливість пришвидшити та здешевити банківські операції, і звичайно, застрахувати себе від ризиків втрати фінансових ресурсів.

По-друге, збільшення фінансової інклюзії несе за собою прозорість бізнесу, що, на нашу думку, особливо актуально для України. Яків Смолій, голова Національного банку України, у своїй промові на Форумі з фінансової інклюзії минулого року зазначив, що саме тінізація є однією з причин низької включеності українців та українського бізнесу у фінансову систему. [25]

Збільшення частки офіційних транзакцій та підвищення прозорості з одного боку збільшить оподатковану базу, що прямо позитивно впливає на для державний

бюджет та ефективність державного апарату. А з іншого боку підвищить довіру до української економіки для міжнародних інвесторів та корпорацій.

Таких каналів впливу багато, і їх взаємопов'язаність вказує на важливість фінансової інклюзивності. Для прикладу, важливо не лише залучити міжнародні інвестиції, а й підтримувати інституційне середовище та банківську інфраструктуру для їхньої подальшої діяльності. Це також збільшить робочі місця і позитивно вплине на можливість держави збільшувати інвестиції в освіту, яка, нагадаємо, за нашою моделлю є найважливішим фактором фінансової включеності українців.

За оцінками експертів, вартість супроводу будь-яких транзакцій, пов'язаних з фінансами, знижується в усьому світі. Розподілені системи поступово реструктурують існуючі бізнес-моделі, роблячи їх максимально прозорими. Використання інструментів аналітики великих даних дозволяє фінансовим компаніям виокремлювати нові категорії потенційних клієнтів, поліпшувати обслуговування клієнтів, тим самим підвищуючи їх лояльність.

Клієнти, які вже скористалися технологічними сервісами, як показує практика, хочуть принципово нової взаємодії з фінансовими організаціями. Крім того, трансформується фінансовий нагляд. Часто виходить так, що нові технологічні фінансові продукти, послуги чи бізнес-моделі виходять за межі існуючого правового поля. Регулятори вивчають впровадження технології і співпрацюють з традиційними і новими гравцями з метою розробки ефективних нормативних актів. Світові регулятори усвідомили, що розгортання необхідної інфраструктури, як-от створення системи відкритого банкінгу чи біометричних систем, необхідне для довгострокового сталого зростання фінансово-технологічного сектора.

За останні кілька років фінансова індустрія істотно підпала під вплив науково-технічного прогресу, і в результаті сильно змінила свій вигляд. В першу чергу інновації впроваджуються в банківській сфері, де практично всі операції базуються на сучасних технологіях. Відбувається розвиток дистанційних каналів продажів і комунікацій. На тлі активної цифровізації всіх бізнес-процесів стає

можливим ефективно обслуговування клієнтів, крім традиційних офісів продажів, через контакт-центри, офіційні сайти і маркетплейси, мобільні додатки, сторінки в соціальних мережах, термінали, банкомати, пересувні та віртуальні офіси тощо.

В даний час глобальний ринок технологічних рішень для фінансової сфери є одним з найбільш швидкозростаючих у світі. Це означає, що проекти, які вчора здавалися абсолютно фантастичними, вже сьогодні можуть перебувати в стадії фінального тестування або навіть бути запущені в експлуатацію. [27]

Сьогодні відбувається глобальна трансформація існуючого технологічного укладу і перехід до Індустрії 4.0 і «цифрової економіки». На думку світових дослідників, технологічним фундаментом «цифрової економіки» і, відповідно, Фінтех індустрії як важливої складової нової економічної моделі стане ряд умовно базових наскрізних технологій: це телекомунікаційні технології, технології аналізу великих масивів даних, Інтернет речей, промисловий Інтернет і штучний інтелект. Також до міждисциплінарних технологій відносять нейротехнології, системи розподіленого реєстру, квантові технології, нові виробничі технології, компоненти робототехніки і сенсорику, технології віртуальної і доповненої реальності.

Окремо варто відзначити, що багато Фінтех-стартапів з різних країн розробляють цікаві з різних поглядів концептуальні рішення, які на існуючому рівні розвитку інфраструктури не можуть бути масштабовані і тиражовані. Говорячи про мобільні технології, можна сказати, що вони вже серйозно змінили повсякденне життя людей. [31]

При цьому самі технології еволюціонують з величезною швидкістю. Так, до кінця 2019 року повинні бути запущені перші комерційні мережі зв'язку вже п'ятого покоління в 16 країнах світу, слідом за Південною Кореєю і США, які зробили це ще в 2018 р. Найбільш популярними варіантами використання послуг 5G, як очікується, стануть: розширений широкосмуговий мобільний зв'язок зі швидкісним доступом в інтернет, фіксований бездротовий доступ і масові підключення Інтернету речей з новими можливостями для різних підприємств, в тому числі фінансових організацій. [37]

Цікавим моментом є те, що в Фінляндії вже розпочато дослідження по мережах 6G Flagship. На думку розробників, мережі 6G повинні з'явитися вже в 2030-х рр., а стандарти почнуть ринок інноваційних фінансових технологій і сервісів 2019 р. розроблятися з 2025 року.

Використання мереж шостого покоління з високою часткою ймовірності, на думку експертів, буде розраховане на абсолютно нові способи споживання інформації. За прогнозами Autonomous Next, до 2030 р банки зможуть скоротити витрати на 22% за допомогою технологій штучного інтелекту. На сьогоднішній день більше 30 країн світу вже визнали критичну важливість штучного інтелекту і прийняли відповідні національні стратегії. За прогнозами аналітиків, впровадження цих технологій забезпечить в 2025 р. подвоєння темпів зростання ВВП провідних країн. [53]

Нові технології дозволяють максимально персоналізувати фінансові, страхові та інвестиційні продукти та обслуговування, тим самим підвищуючи лояльність клієнтів. Раніше індивідуальний підхід був прерогативою тільки заможних клієнтів. Сьогодні персоналізація стає найважливішим механізмом у відносинах між фінансовою організацією і його клієнтами.

В епоху тотальної цифровізації стає актуальною проблема кібербезпеки, захисту персональних даних, ідентифікації й автентифікації особистості в інформаційному просторі при здійсненні фінансових транзакцій. Так, згідно з даними дослідження IBM, для користувачів важливіша безпека, ніж зручність сервісу. [13]

Одночасно з «традиційним» фінансовим сектором фінансові технології проникають і в інші сфери. Сьогодні конкурентами фінансових організацій стають компанії, поле діяльності яких на перший погляд зовсім не пов'язане з фінансами. Те, які величезні можливості можуть відкритися завдяки впровадженню фінансових сервісів, також зрозуміли компанії з великою клієнтською базою: великі інтернет-корпорації, телекомунікаційні компанії, ритейлери, автовиробники, виробники електроніки і деякі інші учасники нефінансової сфери.

Найбільші виробники смартфонів - Apple і Samsung – вже запустили власні платіжні системи – Apple Pay і Samsung Pay. Головною перевагою виробників є широке географічне покриття – величезна кількість користувачів смартфонів по всьому світу.

Однак для функціонування системи необхідно підключення до локальних банків, тобто без традиційних гравців поки не обійтися. Окремо варто відзначити, що мобільні платіжні системи зараз орієнтовані на найбільш «просунуту» аудиторію, готову використовувати нові технологічні рішення. Внаслідок розвитку Інтернету речей, цілком ймовірно масове виробництво побутової техніки і електроніки з вбудованими фінансовими сервісами.

Так, наприклад, в 2017 р міжнародна платіжна система Visa і найбільший в світі розробник комп'ютерних технологій IBM оголосили про запуск масштабного інноваційного проекту, в рамках якого передбачається інтеграція Інтернету речей, штучного інтелекту та дистанційних платежів. Мета проекту – дозволити споживачам оплачувати товари і послуги за допомогою будь-яких пристроїв, підключених до Інтернету, наприклад, будь-якої побутової техніки чи автомобілів. [13]

На думку експертів, мобільні фінансові сервіси можуть доповнити екосистему даних мобільних операторів, перетворивши останніх на власників найбільшого обсягу клієнтських даних.

Фінансові компанії, які зайняли вичікувальну позицію, щоб зрозуміти, яка технологія перемаже і стане масовою, ризикують втратити свої ринкові позиції. Згідно з даними PWC, більше 80% банків в світі втрачають свої доходи через розвиток функціоналу Фінтех-компаній. Однак в умовах масової технологізації ретро-банки або страхові компанії можуть зайняти певну нішу: їхні послуги будуть користуватися попитом консервативних клієнтів. [64]

Таким чином, передумови впровадження фінансових технологій, що динамічно розвиваються, як уже показує світова практика, є інструментом сталого розвитку, здатним підвищити ефективність фінансової галузі. На сьогоднішній день на українському фінансовому ринку, склалися всі передумови для активного

впровадження фінансових технологій і розвитку вітчизняної Фінтех-індустрії. Зокрема, мова йде про активний розвиток інтернету – ключовий фактор, що стимулює розвиток ринку фінансових технологій; високий рівень проникнення фінансових послуг за рахунок їх цифровізації; а також низьку маржинальність кредитних банківських продуктів і послуг. [9, с.107]

Відбувається активна трансформація учасниками фінансового ринку своїх бізнес-моделей і прагнення до створення екосистем. Змінюється концепція по роботі з клієнтами, партнерами і контрагентами: на зміну традиційним B2B і B2C комунікацій приходять відкриті інноваційні екосистеми, орієнтовані на клієнта. Однак нова концепція не може працювати на існуючій управлінській та операційній моделі. Фінансові організації перебудовують системи управління, крім вертикальної впроваджують горизонтальну культуру ведення бізнесу, вводять до складу топ-менеджменту менеджера по цифровій трансформації, активно працюють з Фінтех-стартапами, відкривають доступ до сервісів власних ІТ-платформ.

Втрата банками монополії на надання традиційних фінансових послуг, а також придбання нефінансовими організаціями мають значну роль на фінансовому ринку. Активними учасниками фінансового сектору стають ІТ та телекомунікаційні компанії, електронні платіжні системи, великі ритейлери і виробники споживчої електроніки. Нові сервіси виявляються більш лояльними по відношенню до клієнтів. А концепція відкритого банкінгу відкриває широкі можливості для обміну даними про клієнтів і їх транзакціями з зовнішніми технологічними постачальниками. Це може зробити український банківський ринок більш гнучким.

Сьогодні українські банки, страхові компанії та фінансові холдинги активно шукають Фінтех-стартапи, які вони зможуть інтегрувати в свій бізнес, щоб отримати конкурентні переваги. За оцінками експертів, більш тісна інтеграція фінтех-стартапів з великими учасниками фінансового сектору – тільки питання часу. Більш того, банки і корпорації самі в перспективі можуть стати джерелами нових самостійних стартапів.

Таким чином, поліпшення фінансової включеності населення України має базуватися на покращенні якості фінансових послуг для наявних споживачів і розширенні надання основних послуг тим верствам, які поки взагалі не мають доступу до фінансової системи. В такому розрізі ефективним інструментом підвищення рівня інклюзивності є використання фінансових технологій. За прогнозами спеціалістів в найближчому майбутньому можна очікувати тренд на зростання фінансових технологій за підтримки Нацбанку. Це значно розширить можливості для гравців ринку. Тому у подальшому варто зосередити увагу на імплементації фінансових технологій в Україні та вивченні перспектив їх використання.

ВИСНОВКИ

Таким чином, дослідивши особливості фінансової інклюзивності як фактору економічного зростання України та напрямки її збільшення можна зробити наступні висновки:

1. Інклюзивне зростання – це економічне зростання, плоди якого справедливо розподіляються у всьому суспільстві, і яке створює рівні можливості у всіх сферах економічної діяльності для абсолютно всього населення. Створення можливостей по залученню в процес виробництва, в тому числі фінансових ресурсів, які раніше не були залучені в фінансовий оборот, і перш за все – ресурсів домогосподарств.

2. Фінансове включення починається з наявності депозитного або операційного рахунку в банку або іншій фінансовій установі. Рахунок може бути використаний для здійснення та отримання платежів, а також для зберігання або економії коштів. Фінансова інклюзивність також передбачає доступ до відповідних кредитів від офіційних фінансових установ, а також використання страхових продуктів, які дозволяють людям краще управляти фінансовими ризиками. Ця категорія відображає залучення того чи іншого економічного агента у функціонуючий механізм фінансової системи.

3. Фінансова включеність тісно пов'язана з інклюзивним економічним зростанням, тому формування умов для фінансової інклюзивності є важливою умовою для формування моделі інклюзивного економічного зростання («економічного зростання для всіх»).

4. З-поміж багатьох підходів до визначення індикаторів фінансової доступності можна виділити такі основні: фізична легкість доступу до фінансових продуктів та послуг; використання повного спектру фінансових послуг, включаючи платежі, заощадження, кредит, страхування та пенсійні продукти; фінансові продукти повинні враховувати рівень доходу навіть для малозабезпечених груп населення. Найбільш комплексні дослідження у розрізі фінансової інклюзивності, її динаміки та показників проводить Світовий банк у глобальній базі даних Findex.

5. За даними Findex в Україні фінансова інклюзивність зросла з 41,3% до 62,9%, за період 2011-2017 рр. Ця динаміка є кращою, ніж світова. З головних

причин відсутності в українців фінансового рахунку можна виділити три основні: не усвідомлення потреби у відкритті рахунку; а також відсутність грошей та довіри до фінансової системи. На це варто впливати через підвищення рівня фінансової обізнаності, рівня технологічного та технічного оснащення фінансових ринків, удосконалення механізмів захисту прав споживачів, провадження економічних заходів та заходів регуляторного впливу.

6. За даними аналізу було визначено, що на рівень фінансової інклюзивності в Україні впливає ряд факторів, зокрема вік, рівень освіти та доходи, а також те, що стать до цих детермінантів не належить. Зокрема найважливішою є освіта: чим вищий рівень освіти, тим більша включеність індивіда у ринок фінансових послуг. Можливі бар'єри ніяк не стосуються природних характеристик особи. Лише велика полярність у доходах (найбідніший прошарок порівняно з найбагатшим) має вплив на ймовірність особи мати фінансовий рахунок у офіційній установі: у багатших вона зростає на чверть.

7. Національний банк України визначив фінансове включення як одну зі своїх стратегічних цілей. Мета досягається шляхом формування та розвитку системи захисту споживачів, національної стратегії та заходів щодо покращення фінансової грамотності українців та розвитку безготівкової економіки. Основними напрямки діяльності мають бути підтримка конкуренції на українських фінансових ринках, підвищення якості та розширення асортименту фінансових продуктів і послуг, а також зниження ризиків у фінансовій сфері і підвищення рівня конкурентоспроможності українських фінансових технологій.

8. Поліпшення фінансової включеності населення України має базуватися на покращенні якості фінансових послуг для наявних споживачів і розширенні надання основних послуг тим верствам, які поки взагалі не мають доступу до фінансової системи. Ефективним інструментом підвищення рівня інклюзивності є використання фінансових технологій. Тому у подальшому варто зосередити увагу на імплементації фінансових технологій в Україні та вивченні перспектив їх використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності. – К.: Наш формат, - 2016, 440с.
2. Баліцька В. Теоретико-методичні основи ідентифікації чинників фінансової нестабільності – Економічна наука. Інвестиції: практика та досвід № 23/2016. – 10-17с.
3. Бажал. Ю. Інновації як стовбурові клітини економічного зростання. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15530/Bazhal_Innovatsii_yak_stovburovi_klityny_ekonomichnoho.pdf?sequence=3&isAllowed=y.
4. Васильєв С. Як перейти від держави для еліт до держави для всіх. Рецензія на книгу «Насильство і соціальні порядки». - Московський Центр Карнегі, 28.09.2017 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://carnegie.ru/commentary/73238>.
5. Вишневецький В. П., Вієцька О. В., Гаркушенко О. М., Князєв С. І., Лях О. В., Чекіна В. Д., Череватський Д. Ю. Смарт-промисловість в епоху цифрової економіки: перспективи, напрями і механізми розвитку: монографія; за ред. В. П. Вишневецького. – Київ, 2018. 192 с.
6. Відякін М., Яблоновський Д. Фінінклюзія: що це таке і чому це важливо для всіх українок та українців? / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://hromadske.radio/podcasts/rankovahvylya/fininklyuziya-shcho-ce-take-i-chomu-cevazhlyvo-dlya-vsikh-ukrayinok-ta-ukrayinciv>.
7. Дудинець Л.А., Верней О.Є. Фінансова інклюзивність та її детермінанти // Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine, 2018 Випуск 2 (130) – 8-13с.
8. Комплексна програма розвитку фінансового сектору до 2020 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=43352266>.

9. Луців Б. FinTech в системі фінансової інклюзивності // Світ фінансів 4(57), 2018, ISSN 1818-5754 – 110-120с.
10. Науменкова С. Фінансова інклюзивність: економічний зміст та підходи до вимірювання. // Актуальні проблеми економіки №4 (166), 2015. – 363-371с.
11. Науменкова С. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні. // Вісник Національного банку України, листопад 2014 – 31-37ст.
12. Офіційний сайт Бази даних Global Findex Світового банку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://globalfindex.worldbank.org>.
13. Офіційний сайт проекту колаборції Visa та IBM / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://usa.visa.com/visa-everywhere/innovation/visa-ibm-collaboration.html>.
14. Офіційний сайт Міністерства фінансів України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>.
15. Офіційний сайт Національного банку України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
16. Офіційний сайт Програми розвитку ООН (UNDP: What is Inclusive Finance and UNDP Blue Book) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.undp.org>.
17. Офіційний сайт Світового банку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.worldbank.org>.
18. Офіційний сайт Центру фінансової інклюзивності / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.centerforfinancialinclusion.org>.
19. Офіційний сайт Studio B. Clydesdale Bank & Yorkshire Bank / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youandb.co.uk>.
20. Пахненко О. Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України / Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (Суми, 23 листопада 2017 року) – 170-174с.

21. Потенчук Г. Фінансові технології: сутність та регулювання. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/200.pdf.
22. Радіонова І. Ф. Макроекономічний аналіз національної економіки : навч. посіб. / І. Ф. Радіонова, В. І. Усик ; Держ. ВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". - Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015.
23. Стратегія Національного банку України. Програма дій 2019 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=86050888>.
24. Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні: звіт про дослідження / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83136332>.
25. Фінансова інклюзія задля економічного зростання: підсумки міжнародного "Форуму з фінансової інклюзії. Нікого за бортом" / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98181657&cat_id=55838
26. Фінансова інклюзія як драйвер економічного зростання: що потрібно робити державі, бізнесу та громаді. Форум з фінансової інклюзії: нікого за бортом. 12 червня 2019 року/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/news/all/finansova-inklyuziya-yak-drayver-ekonomichnogo-zrostannya-scho-potribno-robiti-derjavi-biznesu-ta-gromadi>.
27. Хабекова М. К. Огляд і систематизація теоретичних підходів до процесів формування та розвитку фінансових інновацій // Управлінське консультування. 2019. № 2. С. 96-103.
28. Шкреба М. Як перемогти фінансову безграмотність / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/kakpobedit-finansovuju-bezgramotnost-320669>.
29. Ali, I. and Son, H.H. Measuring Inclusive Growth, Asian Development Review, Vol. 24, No. 1, 2007. Pp. 11–31.

30. Allen, F., A. Demirguc-Kunt, L. Klapper, M.S. Martinez-Peria. The Foundations of Financial Inclusion, 2016. Journal of Financial Intermediation.
31. Babenko, V.A., Sidorov, V.I., Savin, R.S. Activities of international agroholdings in the world market of foreign investment: investigation of trends and factors of impact in current financing conditions. Technology audit and production reserves, 4/4(42), 2018 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/328239716_Activities_of_international_agroholdings_in_the_world_market_of_foreign_investments_investigation_of_trends_and_factors_of_impact_in_surrent_financing_conditions.
32. Camara N., Pena X., Tuesta D. Factors that Matter for Financial Inclusion: Evidence from Peru. Working Papers 1409, BBVA Bank, Economic Research Department. 2014.
33. Cull R., Demirguc-Kunt A., Morduch, J. Microfinance Meets the Market. Journal of Economic Perspectives—Volume 23, Number 1—Winter 2009—Pages 167–192.
34. Čihák M., Mare D., Melecky M. The nexus of financial inclusion and financial stability: A study of trade-offs and synergies. World Bank Policy Research Working Paper, No. 7722. 2016.
35. Douglass C. North, John Joseph Wallis, and Barry R. Weingast. Violence and Social Orders A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. 2009, – Cambridge University Press, 295p.
36. Field E., Jayachandran S., Pande R., Rigol N. Friendship at work: can peer effects catalyze female entrepreneurship? American economic journal: public policy, 8 (2), 2016, pp. 125-153.
37. Frequently Asked Questions about Financial Inclusion / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.cgap.org/about/faq#why-does-financialinclusion-matter>.
38. Gould, David Michael, and Martin Melecky. Risks and Returns: Managing Financial Trade-Offs for Inclusive Growth in Europe and Central Asia. Washington, DC: World Bank. 2010.

39. Global Financial Inclusion (Global Findex) Database 2017. Development Research Group, Finance and Private Sector Development Unit – World Bank. October 30, 2018 / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/3236/study-description>.
40. Han, R., and M. Melecky. Financial Inclusion for Stability: Access to Bank Deposits and the Deposit Growth during the Global Financial Crisis. Policy Research Working Paper 6577, World Bank, 2013, Washington, DC.
41. Ianchovichina E., Lundstrom S. Inclusive Growth Analytics Framework and Application. Policy Research Working Paper 4851. – World Bank, 2009.
42. Igonina L.L. Financial development and economic growth. Finance: theory and practice, 1 (91), 2016, pp. 111-120.
43. Jack W., Suri T. The long-run poverty and gender impacts of mobile money. Science, 354 (6317), 2016, pp. 1288-1292.
44. Keynote Address by Dr. K. C. Chakrabarty, Deputy Governor, Reserve Bank of India at the BIS-BNM Workshop on Financial Inclusion Indicators at Kuala Lumpur on November 5, 2012. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.rbi.org.in/scripts/BS_SpeechesView.aspx?Id=749.
45. Langfield S., Pagano M. Bank bias in Europe: Effects on systemic risk and growth. ECB 2015 Working Paper, No. 1797.
46. Llanto Gilberto M., Rosellon Maureen Ane D. What Determines Financial Inclusion in the Philippines? Evidence from a National Baseline Survey. Discussion Papers DP 2017-38, Philippine Institute for Development Studies. 2017.
47. Martinez C. H., Hidalgo X. P., Tuesta D. Demand factors that influence financial inclusion in Mexico: analysis of the barriers based on the ENIF survey. BBVA Working Paper 13/37, 2013.
48. McKinley, T. ‘Inclusive Growth Criteria and Indicators: An Inclusive Growth Index for Diagnosis of Country Progress’, ADB Sustainable Development Working Paper Series, 2010, No. 14. Mandaluyong City, Philippines, Asian Development Bank.

49. Misky H.P. Stabilizing an unstable economy. Prepared for a Bank Credit Analyst conference, 1986. Washington University.
50. OECD. Opportunities for All: The Framework for Policy Action on Inclusive Growth, OECD Publishing, Paris, 2018.
51. Owczarek T. Financial Inclusion: Poland's Experience / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://finclusion.bank.gov.ua/src/files/Tomasz_Owczarek.pdf.
52. Peress J., Schmidt D. 2017. “Noise Traders Incarnate: Describing a Realistic Noise Trading Process”. C.E.P.R. Discussion Papers 12434. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.danielschmidt.eu/pdf/paper5.pdf>.
53. Perevozova I., Babenko V., Kondur O., Krykhovetska Z. and Daliak N. Financial support for the competitiveness of employees in the mining industry. SHS Web of Conferences, 65 (2019) Pp. 1B6.
54. Rahul Anand, Saurabh Mishra, and Shanaka J. Peiris. Inclusive Growth: Measurement and Determinants. IMF Working Paper, 2013 WP/13/135.
55. Rajan R., Zingales L. The great reversals: the politics of financial development in the twentieth century // Journal of Financial Economics, № 69, 2003, Pp. 5–50.
56. Ratna Sahay, Martin Čihák, Papa N’Diaye, Adolfo Barajas, Srobona Mitra, Annette Kyobe, Yen Nian Mooi, and Seyed Reza Yousefi. Financial Inclusion: Can It Meet Multiple Macroeconomic Goals? IMF SDN 15/17, 2015.
57. Rauniyar, G. and Kanbur, R. Inclusive Development: Two Papers on Conceptualization, Application, and the ADB Perspective. Mandaluyong City, Philippines, Asian Development Bank, 2010.
58. Report of the Taskforce set up by the Centre for Global Development (October, 2009), Co-Chairs Patrick Honohan et al. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG_Gap_%20Task_Force_%20Report_2009.pdf.
59. Sarma, M., Index of Financial Inclusion, ICRIER Working Paper, August 2008.
60. Schoenmaker, Dirk. Investing for the Common Good: A Sustainable Finance Framework. – 2017, Brussels: Bruegel. 73 pg. / [Электронный ресурс]. – Режим

доступу: https://www.bruegel.org/wp-content/uploads/2017/07/From-traditional-to-sustainable-finance_ONLINE.pdf

61. Shoenmaker D., Schramade W. Investing for long-term value creation. Erasmus Platform for Sustainable Value Creation Working paper series 01. – Rotterdam, Erasmus University.
62. Stanford J. Grossman; Joseph E. Stiglitz. 1980. “On the impossibility of informationally efficient markets” // The American Economic Review, Vol. 70, No. 3 (Jun., 1980), pp. 393-408.
63. Statistics & Facts: Mobile payments worldwide / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.statista.com/topics/4872/mobile-payments-worldwide>.
64. Tiberius V., Rasche C. FinTechs Disruptive Geschäftsmodelle im Finanzsektor. - Wiesbaden: Springer Gabler, 2016. p. 39-48.